

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему **«Словотвір і методика його вивчення у школі»**

Виконала: студентка 2 курсу,

групи УМЛс/о-21м

Спеціальності 014.01. Середня освіта

(українська мова і література)

Баюрчак В.В.

Керівник – доктор філологічних наук,

професор Грещук В.В.

Рецензент – кандидат педагогічних

наук, професор Слоньовська О.В.

Івано-Франківськ – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Теоретичний аспект проблеми дослідження.....	5
1.1. Поняття про словотвір та основні способи словотворення.....	5
1.2. Програмні вимоги щодо вивчення способів словотвору у школі....	12
РОЗДІЛ II. Методика вивчення способів словотвору у школі.....	15
2.1. Особливості вивчення способів словотвору на уроках української мови.....	15
2.2. Використання ігор при вивченні учнями способів словотворення...	27
2.3. Використання інноваційних методів при вивченні словотвору.....	39
РОЗДІЛ III. РОЗДІЛ III. Експериментальна перевірка ефективності методики вивчення словотвору у школі.....	66
3.1 Організація та проведення педагогічного експерименту під час вивчення способів словотвору на уроках української мови.....	66
3.2 Обробка результатів педагогічного експерименту та їх аналіз.....	70
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі суспільного розвитку основним завданням школи є виховання повноцінної особистості. Важливою складовою цього завдання є боротьба за якість знань і вмінь, формування навичок самостійної роботи, виховання творчої особистості.

Мовна ситуація в Україні багато в чому залежить від вивчення української мови як базової дисципліни в середній школі. Нові мотиви оволодіння державною мовою вимагають оновлення методики викладання української мови, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних поглиблених знань та вмінь з української мови. Вивчення української мови школярами є основним етапом у вихованні мовної особистості. Важливу роль у цьому процесі відіграє знання різних способів словотворення.

Вивчення словотворення має велике теоретичне та практичне значення. Знання закономірностей морфологічного словотворення, уміння визначати значення словотвірних морфем сприяють розширенню словникового запасу, збагаченню граматичного ладу мови, уточненню граматичної системи. Практична спрямованість розділу «Словотвір» важлива для формування правильного грамотного письма.

Знання морфемної структури та основних способів словотворення сприяє реалізації практичної, комунікативної спрямованості навчання, яка виражається у засвоєнні словотвірних норм і правил уживання мовних одиниць у мовленні, що загалом формує мовне чуття учнів. Крім того, у процесі вивчення словотворення формується інтерес учнів до уроків з української мови, до структури слова, до зміни його значення.

Для нашого дослідження важливими є концептуальні підходи, методологічні та методичні засади модернізації системи безперервної мовної освіти з урахуванням вітчизняних і світових тенденцій, обґрунтовані в працях О.М. Біляєва, Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіної, С.О. Карамана, Л.І. Мацько, Т.Г. Окунович, М.І. Пентиліук, О.М. Семеног та ін.; наукові

пошуки вчених у напрямі розроблення освітніх підходів, технологій, форм і методів навчання української мови (Н.В. Бондаренко, О.Л. Дженджеро, О.А. Кучерук, В.І. Новосьолова, Н.М. Остапенко та ін.).

Актуальність магістерської праці визначається особливою важливістю для удосконалення методики вивчення словотвору в аспекті вище зазначених питань та недостатнім дослідженням заторкнутих проблем.

Об'єктом дослідження є – морфологічний спосіб словотвору.

Предметом дослідження є методика вивчення морфологічного способу словотвору в школі.

Мета нашого дослідження – розкрити особливості способів словотвору та методику його вивчення у школі.

Мета роботи передбачає виконання таких **завдань**:

- розкрити поняття про способи словотвору;
- вказати на програмні вимоги щодо вивчення способів словотвору;
- проаналізувати особливості вивчення способів словотвору на уроках української мови;
- вказати на роль використання ігор під час вивчення учнями способів словотворення;
- вказати на особливості використання інноваційних методів при вивченні словотвору;
- провести експериментальну перевірку ефективності запропонованої методики вивчення словотвору у школі.

Методи дослідження: у роботі застосовано комплекс методів дослідження. Проблемний і логічний аналіз наукової і методичної літератури забезпечив формування методології нашого дослідження. Характеристика основних способів словотвору та методичних аспектів вивчення його в школі здійснено описовим методом. Методичний експеримент дав змогу верифікувати узагальнення та висновки зроблені в роботі.

Практичне значення роботи матеріали дослідження можуть використовуватися студентами філологічних факультетів, а також вчителями у процесі підготовки і проведення уроків зі словотвору.

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки магістерської праці апробовані у наукових доповідях на щорічних звітно-наукових конференціях (2022р., 2023р.) та в двох опублікованих статтях: «Методика вивчення морфологічного способу словотворення в школі» (Еврика-XXIV 2023р.), «Словотвір і методика його вивчення в школі» (Студентський філологічний вісник №5/2023).

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, висновків та списку використаної літератури, що містить 64 позиції, та додатків. Загальний обсяг роботи 94 сторінки, з них основного тексту – 80 сторінок.

РОЗДІЛ I. Теоретичний аспект проблеми дослідження

1.1. Поняття про словотвір та основні способи словотворення

Словотвір (дериватологія) є відносно новою лінгвістичною дисципліною. Донедавна її не розглядали як окрему галузь мовознавства: її включали в етимологію (у XIX столітті), морфологію (за Л. А. Булаховським) або лексикологію (за О. О. Потебнею).

Словотвір перебуває у системних паритетних зв'язках з іншими рівнями мовлення. Взаємодія словотвору із синтаксисом виявляється у наступних аспектах: 1) синтаксична структура словосполучення служить однією з форм словотвірної бази для деривації, де утворюються похідні слова, наприклад, *сільське господарство - сільськогосподарський, не пий води - Непийвода (прізвище), перед днем - переддень, сього дня - сьогодні*; 2) частина слів утворюється шляхом актуального поділу речень у синтаксисі на тему і рему, де темою є твірна основа, а ремою - дериватор, тобто твірна морфема, наприклад, *віннич-ани, земл-яки, перемож-ці*; 3) при словотворенні подібно до синтаксису встановлюються зв'язки сурядності або підрядності між твірними компонентами. (Петропавлівка, землекоп, добротворець). [11, с.80]

Зв'язок словотворення з лексикою проявляється в тому, що: 1) слова, як лексичні одиниці, є основною словотвірною базою у деривації (*сонце - сонячний*); 2) водночас, основна функція словотворення полягає у створенні нових лексичних одиниць, розширенні лексичного складу мови, наприклад, *весна - веснувати, зима - зимувати – зимування*. [11, с.81]

Відповідно, словотвір перебуває у безпосередніх зв'язках з усіма розділами мовознавства, але найтісніший зв'язок із лексикологією та граматиною.

Мотивація (похідність) має вирішальне значення для процесу словотворення, оскільки взаємодія твірних і похідних слів є основою словотвірного механізму. Твірна база і похідне слово утворюють дериваційні (словотвірні) зв'язки, які мають структурно-семантичний характер і визначають напрямок мотивації. Словотвірна мотивація передбачає

відношення між кореневими словами, де значення одного визначається або залежить від значення іншого (наприклад, *перемогти - переможець*), або їх значення повністю збігаються (ототожнюються), за винятком частиномовного значення (*бігти – біг, швидкий – швидко*).

Твірне слово (або словосполучення) є основною одиницею, з якої утворюються похідні. Слова, які виникають з твірних одиниць, називають похідними або мотивованими. Такі твірні і похідні слова утворюють словотвірну (дери́ваційну) пару, наприклад, *читати – читач, письменний – письменник, учити – учитель, учень – учениця*. [11, с.93] Якщо зіставити словотвірну базу і похідне слово, то виявиться спільна для них частина, яка називається твірною основою: *новий рік – новорічний (нов.-... річ-), гімназія - гімназист (гімназ-)*. Твірною основою називаються ті спільні для твірної бази і похідного слова структурно-семантичні або структурні компоненти, до яких приєднується формант у момент завершення словотвірного акту. Наприклад: *дарувати – дарунок – тут спільна частина дару-, до якої приєднується формант –нок*. [11, с.109].

Формантом називаються ті семантичні, структурні, структурно-семантичні та інші елементи похідного слова, за допомогою яких воно утворилося і якими відрізняється від твірного (тобто від словотвірної бази): театр -- театральний (формант -альн-ий), їхати -- приїхати (формант при-),

До формантів належать суфікси, префікси, закінчення, наголос, інтерфікси та інші морфологічні явища, усічення основи, складання основ і все те, чим похідне слово відрізняється від твірного, самостійно чи в сукупності.

Дехто з авторів терміном "формант" називає засоби формотворення, а засоби словотворення (дери́вації) – дериваторами. Проте доцільніше вживати термін «формант» на позначення і засобів формотворення і засобів словотворення.

Словотвірна структура слова і його морфемна будова тісно пов'язані між собою. Морфемна будова слова формується словотворенням: позеленіти

(по-зелен-і-ти) < зелен-іти < зелений; морячка (мор-яч-к-а) < моряк < море. Але вони мають і суттєві відмінності: 1) морфемну будову мають усі слова, а словотвірну структуру -- лише похідні (пор. земл-я і приземлення < приземлитися < приземлити < при землі); 2) морфемна будова слова – це єдність найменших значущих сегментів (морфів), а словотвірна структура - це єдність твірної основи і форманта, які можуть бути поліморфними, тобто мати свою морфемну будову: прислівник по-мате-ринськ-ому (< материнський) утворений від основи мате-ринськ-, яка має чотири морфи (мат-ер-ин-ськ-), за допомогою форманта (конфікса), який складається з двох морфів (по-...-ому). [11, с.105]

Важливо розрізнати словотвірний та морфемний аналіз. Словотвірний аналіз і морфемний аналіз є пов'язаними, але вони різняться в підходах до вивчення мовної структури. Морфемний аналіз розглядає мовні одиниці як морфеми, найменші значущі частини слова. У той час як словотвірний аналіз зосереджується на формуванні слів через словотворення, вивчаючи твірну основу та формант. Таким чином, морфемний аналіз аналізує структуру морфем, тоді як словотвірний аналіз розглядає процес та засоби створення нових слів.

У шкільній практиці словотвірний аналіз виконують у такій послідовності:

- 1) визначити слово для аналізу;
- 2) з'ясувати, до якої частини мови належить аналізоване слово;
- 3) з'ясувати його лексичне значення;
- 4) порівняти склад слова з однокореневим чи найближчим спорідненим;
- 5) виявити твірну основу, словотворчі засоби, спосіб творення, його різновид.

У лінгвістичній літературі поняття способу словотвору є багатозначним. Спосіб словотвору – це шлях, спосіб словотворення, під час якого твірна основа перетворюється на похідне слово, напр.: *осво-єнн-я* ← *осво-іти* [24, с. 55].

1. Словотвірний спосіб – це метод зміни твірного слова або словосполучення (його морфемної структури, звукового складу, лексичного значення), завдяки якому утворюється нова похідна одиниця.

2. Спосіб словотворення – це властивість похідного слова, яка визначається словотворчим формантом.

3. Спосіб словотвору – це формальна схема (модель) утворення похідних слів, характерною ознакою якої є тотожність твірних засобів, що слугують для вираження словотвірного значення, напр.: *дв-о-крапка, сонц-е-люб*.

4. Словотвірний спосіб – комплексна одиниця системи словотвору, що являє собою сукупність словотвірних типів, похідні яких утворені за допомогою одного словотвірного способу. [11, с. 88].

Вузловою одиницею є словотвірний тип, однак шкільна практика його не вивчає.

Словотвірний тип – це комплексна одиниця дериватології, яка об'єднує всю множину похідних на основі спільності дериваційного форманта, частиномовної належності твірного слова та словотвірного значення.

Одним із найважливіших питань словотворчого аналізу похідної лексики є питання про способи словотворення похідних слів. Під час вивчення сучасної української мови необхідно строго розрізняти способи словотворення з діахронічної та синхронічної точок зору [22, с. 88].

Способи словотворення (як у діахронічному, так і в синхронічному плані) розрізняються між собою деякими особливостями твірної бази і словотворчого форманта: кількістю слів або основ, що входять до складу твірної бази, і кількістю та видом основних словотворчих засобів, що представляють словотвірний формант. Однак сам словотворчий засіб у діахронічному та синхронічному словотворенні слід розуміти по-різному. Із синхронічної точки зору під словотворчими (дериваційними) засобами зазвичай розуміються відомі матеріальні елементи похідних слів. З діахронічної точки зору словотвірні засоби мають визначатися з урахуванням різних процесів, що супроводжують утворення нових слів. При цьому до

основних словотвірних засобів належать такі, що можуть виступати як єдиний засіб при утворенні нового слова тим чи іншим способом. Усі інші словотвірчі засоби розглядаються як додаткові, або допоміжні; вони не можуть виступати як єдині при утворенні похідного слова, а лише супроводжують ті чи інші з основних словотвірчих засобів.

Таким чином, способи діахронічного та синхронічного словотворення – це абсолютно різні, хоча й пов'язані одне з одним лінгвістичні поняття.

Поняття спосіб словотворення в синхронічному та діахронічному словотворенні має різний зміст. У діахронічному словотворенні – це поняття слугує для відповіді на запитання, за допомогою якого засобу (або яких засобів) утворено похідне слово; у синхронічному словотворенні воно використовується для відповіді на запитання, за допомогою якого засобу (або яких засобів) виражається дериваційне (словотвірче) значення довільного слова [39, с. 69].

В українській мові розрізняється близько двадцяти способів словотворення, які групуються за різними ознаками. Традиційна класифікація ґрунтується на характері словотвірчих засобів, на їхньому зв'язку з тією чи іншою областю мовної структури, з тим чи іншим рівнем мови. Зазвичай розрізняють чотири «основні» способи словотворення: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний і лексико-семантичний. Іноді в рамках морфологічного способу словотворення виокремлюють фонетико-морфологічне, або безафіксне, словотворення [23, с. 25].

У лінгвістичній літературі «основні» способи словотворення називаються також типами, видами, методами або принципами.

Морфологічне словотворення зазвичай визначається як створення нових слів за допомогою словотвірчих морфем. Отже, основним засобом створення нових слів за такого «основного» способу словотворення є приєднання до слова або до основи слова словотвірчих афіксальних морфем або поєднання різних морфем за наявними правилами. Тому цей шлях утворення нових слів

правильніше було б назвати афіксальним. До морфологічного словотворення належать насамперед такі конкретні способи: префіксація, суфіксація, постфіксація. При префіксації нові слова створюються шляхом приєднання до твірного слова префікса, наприклад: *правнук* (тв. *онук*), *розвеселий* (тв. *веселий*), *порахувати* (тв. *рахувати*). Під час суфіксації нові слова створюються в результаті, приєднання до основи похідного слова суфіксальної морфеми, наприклад: *машиніст* (тв. *машина*), *сталевий* (тв. *сталь*), *прасувати* (тв. *праска*).

При постфіксальному способі нові слова утворюються за допомогою приєднання до твірного слова постфіксальної морфеми, наприклад: *триматися* (тв. *тримати*), *квапитися* (тв. *квапити*).

До афіксального словотворення відносяться також деякі змішані, комбіновані способи утворення нових слів за допомогою, словотворчих морфем:

- префіксально-суфіксальний – утворення нового слова шляхом одночасного приєднання до основи похідного слова префіксальної та суфіксальної морфем, наприклад: *узгір'я* (тв. *гора*);

- префіксально-постфіксальний – утворення слова шляхом одночасного приєднання до твірного слова префіксальної та постфіксальної морфем, наприклад: *виспатися* (тв. *спати*), *догратися* (тв. *грати*), *притерпітися* (тв. *терпіти*);

- суфіксально-постфіксальний – утворення слова за допомогою одночасного приєднання до твірної основи суфіксальної й постфіксальної морфем, наприклад: *красуватися* (тв. *краса*), *скупитися* (тв. *скупий*);

- префіксально-суфіксально-постфіксальний – утворення нового слова в результаті одночасного приєднання до основи твірного слова трьох словотворчих афіксів – префіксальної, суфіксальної та постфіксальної морфем, наприклад: *розщедритися* (тв. *щедрий*).

Крім перелічених, власне афіксальних способів словотворення, до афіксації можна віднести ще спосіб зворотного словотворення, або зворотної

деривації (дезафіксація, редеревація), за якого нові слова створюються шляхом відокремлення від основи похідного слова афіксальної морфемі, за допомогою так званого від'ємного суфікса, наприклад: *дояр* (тв. *доярка*), *дрейф* (тв. *дрейфувати*) [55, с. 122].

Під морфолого-синтаксичним способом словотворення розуміють перехід слів з однієї частини мови в іншу, наприклад: субстантивація прикметників, дієприкметників (їх переведення в розряд іменників), ад'єктивація дієприкметників (перехід у категорію прикметників), адвербіалізація іменників (перехід відмінкових форм іменників у прислівники) тощо, наприклад: іменники *хворий, черговий*; прикметники *неуважний, видатний*; прислівники *навесні, вночі*.

Фонетико-морфологічним (безафіксним, безсуфіксним) називається такий шлях утворення слів, за якого, так само як і при морфолого-синтаксичному словотворенні, слова переходять з однієї частини мови в іншу без приєднання словотворчих афіксів, причому перехід цей, як правило, супроводжується фонетичними змінами – чергуванням або пом'якшенням кінцевого приголосного основи, перенесенням наголосу. Наприклад: *глухий - глуш, нечистий - нечисть, третій - третина*. Основним словотвірним засобом при фонетико-морфологічному словотворенні є заміна флексій, системи закінчень похідного слова. Що ж стосується фонетичних змін, то вони повинні розглядатися як допоміжні засоби словотворення, оскільки вони не є обов'язковими при даному способі словотворення. Тому такий спосіб утворення нових слів справедливіше було б назвати флексійним або морфологічним.

Заміну системи закінчень можна розглядати як основний словотвірний засіб і за морфолого-синтаксичного словотворення, хоча тут ця зміна має дещо інший характер. У цьому випадку відбувається скорочення або втрата системи закінчень похідних слів. Так, під час субстантивації прикметників похідні іменники зберігають закінчення лише одного з трьох родів похідних прикметників; під час ад'єктивації дієприкметників як відмінюваних форм

дієслова втрачаються, наприклад, особові закінчення похідних дієслів; при адвербіалізації відмінкових форм іменників, закінчення яких перетворюються на суфікси, похідні слова повністю позбавляються субстантивних закінчень. Отже, так зване морфолого-синтаксичне (безафіксне) словотворення може розглядатися як особливий різновид флексійного (морфологічного) словотворення.

До флексійного (морфологічного) словотворення належать також випадки утворення нових слів шляхом зміни системи закінчень у межах однієї й тієї самої частини мови. Наприклад: *кума* від *кум*, *раба* від *раб*, *ботанік* від *ботаніка*, *критик* від *критика*, *математик* від *математика*, *статистик* від *статистика*, *електротехнік* від *електротехніка* [58, с. 241].

Таким чином, можна говорити про особливий, флексійний (морфологічний) спосіб словотворення.

На підставі наявних відмінностей у характері зміни закінчень похідного слова в рамках цього способу словотворення можуть бути виділені два основні різновиди: флексійне, або власне морфологічне, словотворення – утворення нових слів від слів тієї самої частини мови; морфолого-синтаксичне словотворення, або транспозиція – утворення нових слів від слів інших частин мови, яке пов'язане зі зміною як морфологічної структури похідних слів, так і їхніх синтаксичних властивостей, синтаксичних функцій.

Від розглянутих способів діахронічного словотворення принципово відрізняється словоскладання (основоскладання) – творення нових слів шляхом об'єднання в одному слові кількох (двох і більше) словникових одиниць, яке нерідко розглядається в рамках морфологічного словотворення. Основним словотворчим засобом при словотворенні (основотворенні) є з'єднання слів або основ слів, наприклад: *хлібо завод* (від *хліб* і *завод*), *льоново волокно* (від *льон* і *волокно*), *біло-рожевий* (від *білий* і *рожевий*) тощо.

У межах словоскладання дещо виділяється утворення складових складних слів (складносполучені слова, зближення тощо), наприклад: *вагон-ресторан*, *диван-ліжко*, *сукня-костюм*, *школа-інтернат*.

До словоскладання примикає і лексико-синтаксичне словотворення, яке називають також злиттям або зрощенням.

Лексико-синтаксичне словотворення зазвичай визначається як утворення нових слів у результаті об'єднання (злиття, зрощення) в одному слові двох і більше лексичних одиниць у процесі їхнього вживання в мові. До цього способу словотворення належать слова: *вічнозелений* (з *вічно зелений*), *малознайомий* (з *мало знайомий*), *вищевказаний* (з *вище вказаний*), *нижчепідписаний* (з *нижче підписаний*) тощо. За основним словотворчим засобом, яким є об'єднання в одному слові кількох слів або словоформ, утворення подібних слів не відрізняється від словотворення. Відмінною особливістю слів лексико-синтаксичного способу словотворення є те, що вони еквівалентні до похідних словосполучень за своїми лексичними значеннями і збігаються з ними за морфемним складом у всіх словоформах.

Поряд із розглянутими випадками чистого словоскладання, в українській мові відомі також змішані способи утворення складних слів: складно-суфіксальний (суфіксально-складний) і складно-флексійний. За складно-суфіксального способу словотворення нові слова утворюються в результаті з'єднання основ двох або кількох слів з одночасним приєднанням суфіксальної морфеми. суфіксальної морфеми, наприклад: *сільськогосподарський* (тв. *сільське господарство*). При складно-флексійному способі словотворення нові слова створюються шляхом з'єднання різних слів (основ) з одночасною зміною системи закінчень кінцевого компонента додавання, наприклад: *синьоокий* (тв. *сині очі*).

Своєрідний спосіб словоскладання являє собою утворення складноскорочених слів: *внз* (вищий навчальний заклад), *колгосп* (колективне господарство), *міськвно* (міський відділ народної освіти) тощо.

Основними засобами утворення таких слів є з'єднання усічених основ в одному слові та зміна системи закінчень опорного слова словосполучення, яке їх утворює, або ж втрата цих закінчень [60, с. 261].

Особливе місце в системі способів діахронічного словотворення посідає лексико-семантичний спосіб словотворення. За лексико-семантичного способу нові слова виникають у результаті зміни лексичних значень слів, що існують у мові слів при збереженні їхньої матеріальної структури, звукового складу наприклад: *знайти* – відшукати, виявити що-небудь і *знайти* – натрапити на що-небудь. Основним (і єдиним) словотворчим засобом при цьому способі словотворення є зміна лексичного значення слова.

Нові слова можуть утворюватися шляхом зміни звукового складу існуючих у мові словникових одиниць, що існують у мові, шляхом фонетичного перетворення основ співвідносних слів, наприклад: *дошка*, *дощаний*. До похідних фонетичного способу словотворення деякі мовознавці відносять неофіційні, розмовно-поширені особисті імена, наприклад: Зіна від Зінаїда, Ната від Наталія, Стьопа від Степан, Зара від Світозара, Рита від Маргарита. До цього способу словотворення можна віднести також зміну звукового складу слова шляхом механічного звукового складу слова шляхом механічного скорочення, усічення його основи, наприклад: *зав* – *завідувач*, *спец* – *спеціаліст* [59, с. 145].

Таким чином, можемо виділити такі основні способи словотворення:

- 1) неморфологічні (лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний способи словотворення);
- 2) морфологічні (префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, постфіксальний, основоскладання, словоскладання, аббревіація).

Різниця між ними полягає в тому, що цими способами (лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний) утворюються нові слова в процесі історичного розвитку мови. За допомогою морфологічного способу відбувається утворення нових слів на певному етапі розвитку мови, зокрема й сучасному. В школі подають тільки морфологічні способи.

1.2. Програмні вимоги, щодо вивчення способів словотвору у школі

Вивчення складу слова і словотворення посідає важливе місце в системі навчання школярів української мови. Освоєння словотвірних понять і вмінь дає можливість учням не тільки оволодіти словотворчим видом аналізу, а й усвідомити смисловий взаємозв'язок між однокореневими словами, засвоїти певний орфографічний матеріал тощо. Крім цього, словотворчі спостереження сприяють усвідомленню словотворчих процесів в українській мові, розумінню того, як утворюються слова, як створюється нове значення.

Вивчення теми «Словотвір» відбувається в 6 класі, хоча матеріал систематично повторюється під час вивчення різних частин мови, де вивчаються способи їхнього словотворення.

У 6 класі учні вивчають основні способи словотворення слів: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний і безсуфіксальний (опускаючи зі слова префікси, суфікси та закінчення), словоскладення основ (або слів), абрєвіатури, перенесення слів з однієї частини мови в іншу.

У результаті вивчення способу словотворення учень повинен:

- знати основні способи словотворення;
- пояснювати чергування приголосних у словотворенні за правилами;
- визначати способи словотворення слів;
- самостійно утворювати нові слова, використовуючи вивчені способи;
- дотримуватися правил чергування приголосних у словотворенні;
- складати словотворчий ланцюжок,
- виконувати дериваційний аналіз слів;
- знаходити, пояснювати та виправляти орфографічні помилки, використовуючи вивчені правила;
- користуватися орфографічним словником.
- користуватися шкільним словотвірним словником.
- позитивно оцінювати вчинки та поведінку людей, які захищають свою країну, підтримують інших морально й матеріально, допомагають їм у біді (ціннісний компонент).

Рекомендовані види діяльності:

1. Створення розповіді про віртуальну подорож Україною з використанням іменників, утворених від прикметників (наприклад: Тернопіль – Тернопільська область; Суми – Сумська область тощо).

2. Створення мультимедійної презентації (сценарію міні-мультфільму) про пригоди сучасних школярів у Запорозькій Січі (середньовічному Києві, казковій країні тощо) з використанням прикметників із суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-* (наприклад: *козацький, молодецький, запорізький та ін.*)

3. Створення допису до шкільного веб-сайта про українських меценатів з використанням складних слів (наприклад: добродій, милосердя, життєпис, благодійність) [61].

Вивчення цього розділу сприяє і збагаченню словника школярів. Разом з тим, незважаючи на значущість цього розділу, його засвоєння школярами супроводжується певними труднощами, які пов'язані насамперед з особливостями самих словотвірних складових.

Подоланню зазначених вище труднощів, оволодінню словотвірними вміннями сприятиме, безумовно, не лише використання розробленої в методиці системи морфемно-словотвірних вправ, а й звернення до інших вправ та прийомів, що сприяють полегшенню засвоєнню матеріалу, що викликають інтерес до вивчення цього розділу.

РОЗДІЛ II. Методика вивчення способів словотвору у школі

Згідно із чинною модельною навчальною програмою з української мови для 5–6 класів авторів Заболотного О. В., Заболотного В. В. та інших на тему «Словотвір» виділено всього 6 годин, але вивчення способів словотворення повторюється впродовж наступних уроків під час вивчення теми «Морфологія», «Орфографія» та інших.

2.1. Особливості вивчення способів словотвору на уроках української мови

Уроки української мови можуть бути максимально або мінімально насичені роздумами про слово, його походження, структуру, процеси творення, оскільки без цього неможливе справжнє володіння мовою, правильне використання її в практичних цілях, правильне слововживання і, нарешті, навіть використання багатьох форм словозміни.

На практиці найдоцільнішим видається протиставлення видів роботи, що виконуються на готовому матеріалі та при створенні мовного матеріалу. Вправи на готовому матеріалі – це, як правило, аналітичні, репродуктивні, класифікаційні вправи (вони допомагають уточнити мовні явища). Вправи, що потребують створення мовного матеріалу, завжди є синтетичними, продуктивними, мовленнєвими (докомунікативними), комунікативними, лінгвістичними, ситуативно-мовленнєвими, комплексними та диференційованими.

Тому в новітніх методичних працях за основу береться саме такий поділ. При цьому враховується широко поширений тип вправ, який переходить від аналізу готового матеріалу до створення власних висловлювань, тобто до різних видів трансформації вихідного дидактичного матеріалу.

Значний час відводиться роботі з підручником: передбачається не тільки читання параграфа, а й складання таблиць, опорних схем тощо. [10, с. 123].

Різноманітні засоби контролю та прийоми, що полегшують запам'ятовування сприяють розвитку пам'яті учнів. До них належать чітка логіка пояснення нового матеріалу; порівняння явищ, категорій, правил; змагання: хто швидше запам'ятає, хто краще запам'ятає; графічне зображення орфографічних ознак; мнемонічні (такі, що полегшують запам'ятовування) прийоми засвоєння формулювання правила; різноманітні наочні засоби: таблиці, схеми, що розкривають логіку правила, тощо.

На етапі навчання застосування правила виробляється необхідна орфографічна навичка.

Під час вивчення теми насамперед виокремлюють вправи, що сприяють засвоєнню і запам'ятовуванню правила, а потім – виробленню вмінь. Під час планування уроку вправи другої групи розташовуються в тій послідовності, що необхідна для відпрацювання та закріплення основних положень правила (учні мають відчувати логіку правила в організації навчальної роботи).

Під час вивчення розділу «Словотвір» учні 6 класу мають засвоїти низку понять: основа слова, способи словотворення, види морфологічного словотворення (префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, відкидання морфем, словоскладання) та не морфологічного (злиття в одне слово, об'єднання слів чи перенесення слів з однієї частини мови в іншу); навчитися виконувати словотвірний аналіз на складнішому матеріалі для підготовки до вивчення особливостей словотворення окремих частин мови.

Важливо, щоб учні навчилися правильно визначати основу і словотворчий афікс. У багатьох випадках відрізнити мотивувальну основу від словотворчого (дериваційного) афікса в новоствореному слові (дериваті) досить легко. Це відбувається тоді, коли взаємна адаптація словотвірних одиниць відбувається вільно, без будь-яких обмежень на морфологічну сполучуваність. Таке вільне поєднання твірної основи та словотворчого афікса може мати місце в суфіксальному та префіксальному словотворенні. Наприклад: *син-* (ій) + *ав* – (а) – синява; *лікар* + *к* – (а) – лікарка; *бандурист* + *к* – (а) – бандуристка; *їхати* - до – *доїхати* [14, с. 62].

Під час вивчення словотвірних емосем, поряд із морфемним аналізом, значне місце посідають аналітичні тренувальні вправи, пов'язані зі словотвірним аналізом. До завдань цих вправ можуть входити:

1. Визначити дериваційну основу (*мрійливий – мрія; холодний – холод*).
2. Згрупувати задані слова за способами їх утворення (*братський, принести, рука, ручка, брат, нести*) [16, с. 58].

Словотвірний аналіз слова полягає у з'ясуванні способу утворення аналізованого слова, установленні словотвірних компонентів і відносин між ними.

При цьому необхідно, щоб студенти дотримувалися прийнятого порядку аналізу слова:

- Визначити, якою частиною мови є аналізоване слово, встановити його лексичне значення (*хата - іменник, невелика будова, у якій живуть люди*);
- указати слово, від якого утворено назване слово (*будиночок - будинок*);
- знайти частину або частини слова, за допомогою якого утворено назване слово (*-ин-, -очк-*);
- назвати спосіб утворення слова (*суфіксальний*) [21, с. 106].

До звичного порядку словотворчого аналізу додамо тепер ще один пункт (лінгвістичний):

- назвати стилі, в яких може вживатися слово (*розмовному, художньому*) і за яких обставин його доречно використовувати.

Створені нами лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи є досить ефективними, бо показують, що в текстах різних стилів трапляються слова з новими лексичними значеннями та слова з новими семантичними відтінками, що допомагає відрізнити їх одне від одного залежно від ситуації мовлення [29, с. 169].

Вправа 1: Випишіть у стовпчик:

а) слова з новими лексичними значеннями;

б) слова з новими відтінками лексичного значення.

Складіть речення з цими словами в різних стилях. Поясніть, за яких обставин ви б їх ужили. Визначте способи їхнього утворення. Визначте словотворчі засоби. *Книжка, книжність, книжний, книжковий, книжечка, книжчина.*

Полегшити сприйняття морфемної структури слова та словотвірних відносин між словами допомагають запропоновані сучасними підручниками наочні символи для позначення закінчення й основи слова, виокремлення коренів, префіксів, суфіксів, для характеристики словотвірних морфем, основи слова або словотвірного слова. Це допомагає організувати навчання, своєчасно демонструючи приклади виконання завдань лінгвістичних і комунікативних ситуативних вправ.

Вправа 2: Визначте, які суфікси наведених парних іменників мають значення зменшувально-пестливих і пестливих, а які – лише значення зменшувально-пестливих. У якому стилі мовлення та за яких обставин вони можуть бути використані?

Коник – комаха, коник – тварина; лисичка – гриб, лисичка – звір; ніжка дитини, ніжка стола; півники – квіти, півники – птиця; вушко дитини і вушко голки; спинка стільця, спинка хлопчика.

Зразок: *ручка сумки – значення зменшувальності, ручка дитини – зменшувальності і пестливості,*

Вчитель звертає увагу учнів на те, що іменники найчастіше утворюються суфіксальним способом. Для цього слід намалювати на дошці таку таблицю.

Таблиця 2.1.

Слово, від якого утворилось нове	Словотворчий суфікс	Похідне слово
<i>(твірне)</i>	<i>(емосема)</i>	<i>(похідне)</i>
<i>мати</i>	<i>-ус-</i>	<i>матуся</i>

<i>вітер</i>	<i>-ищ-</i>	<i>вітрище</i>
<i>дуб</i>	<i>-ок-</i>	<i>дубок</i>
<i>звір</i>	<i>-юк-</i>	<i>звірюка</i>

Знайомство з таблицею допоможе учням зрозуміти суть суфіксального словотворення і те, що суфікс надає слову емоційного та експресивного забарвлення.

Вчитель просить учнів самостійно назвати приклади іменників із суфіксами, зазначеними в таблиці, а потім скласти речення з цими словами.

Приклад:

1. Горошина випала із рук і закотилася під ліжку.
2. Ззаду підповзла зміюка і налякала мене.
3. Дуже корисно пити водицю із джерела.
4. Матуся приготувала смачну вечерю.
5. Молоденький зелений дубок звеселив гай.
6. Розгулявся такий вітрище, аж дахи познімало.

Корисною для збагачення словникового запасу учнів є вправа, що передбачає пояснення емоційно-експресивного значення слів суфіксального та префіксального утворення.

Вправа 3: Знайдіть в уривках слова, що мають емоційно-експресивні префікси та суфікси. Поясніть, якого смислового відтінку вони надають словам. До якого стилю належать ці уривки? За яких обставин ви б їх використали?

*1. Ой, ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько – колюче терня?
Чом твої устенька тиха молитва,
А твоє слово гостре, як бритва.*

(І.Франко)

*Серденько, устенька – зменшувально-пестлива форма до слів *серце, уста*.*

2. Возвеличу малих отих рабів!

Я на сторожі коло них поставлю слово.

(Т. Шевченко)

3. Сідай на моє місце. Отоді й знатимеш! Попобігаєш, попотрусишся.

(А.Головко)

Возвеличу – відтінок піднесеності, урочистості.

Попобігаєш, попотрусишся – значення тривалої дії з відтінком іронії.

Під час вивчення стилів мовлення п'ятикласники мають уміти практично відрізнити один стиль від іншого, тобто уміти пояснити, які засоби використовуються, наприклад, у художньому стилі та чим вони відрізняються від мовних одиниць наукового чи публіцистичного стилю, відтінок піднесеності, урочистості.

Вправа 4. Порівняйте ці два тексти. Чи є в науковому тексті слова з суфіксами зменшувально-пестливого значення? Відповідь обґрунтуйте.

Текст 1

Незабудка

Незабудка – рід рослин родини шорстколистих. Багато- або однорічні трави з суцільними довгастими чи ланцетними листками. Квіти правильні, блакитні, рідше білуваті або блідо-рожеві, зібрані в завиток. Плід складається з чотирьох трикутно-яйцевидних блискучих горішків.

(УРЕ)

Текст 2

Незабудка

Незабудки... Яке ж ласкаве ім'я заслужила ця квіточка з п'ятьма пелюсточками, синіми-синіми, ніжнішими від неба, а в самій серединці – жовте сердечко.

Незабудки не вигорають, не вицвітають, не тьмяніють на гарячому літньому сонечку. Сяйво від квітки, такої маленької, як нігтик дитини, м'яке, чисте, довірливе. Поглянеш і не забудеш. Здається, квітка ця стала символом і краси, і простоти, і вічності...

(За В.Бочарниковим)

Виконання такої вправи сприяє ще й запам'ятовуванню правопису слів, передусім тих, що пишуться за традиційним принципом.

Місце вправ із лінгвостилістики на уроках, як і їх зміст, визначається зв'язком цього розділу з матеріалом, що вивчається (наприклад, словотвором), із проблемою розвивати зв'язне мовлення школярів.

Вправа 5. Визначити стилі уривків. У якому стилі мовлення опис точніший, а в якому – емоційний, образний? За допомогою чого створюється ця емоційність, образність? Які характерні ознаки розмовного стилю?

1. Десь далеко, за темною смугою лісу, обізвався грім. Щось насувало грізне. Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилося у небі. Вітрище ущух. А на небі зчинилась гуркотнява: кидало колоддям, ламало, троцило, й луною розкочувався гук над хмарами по широких небесних просторах.

(С. Васильченко)

2. Грім – це звукове явище, яке супроводить електричні розряди в атмосфері під час грози. Виникає внаслідок раптового нагрівання та розширення повітря вздовж шляху блискавки. Явище грому має характер гуркоту.

(УРЕ)

3. – Миколо, невже попав під зливу?!

– Атож. Промок до нитки. Потемніло так швидко, вітер налетів, загуркотіло. Громище як шарахне, що аж у вухах позакладало. Добігти додому не встиг, та й сховатись було ніде.

– А Боровко?

– Той чкурнув, – тільки його й бачили!

(За Н.Вернигорою)

Порівнюючи ці тексти, учні усвідомлять, що словотворчі засоби, вжиті для опису грому у художньому тексті – емоційні, образні, у науковому тексті

створюють точне висловлювання, а в розмовному присутні як просторічні елементи для діалогу.

Під час вивчення неморфологічних способів словотворення доцільним буде зіставлення значень мотивувального і мотивованого (похідного) слів і з'ясування специфіки цих способів, яка полягає у поступових змінах семантики без зміни морфемного складу вторинного слова. Так, потребує розкриття положення: «Перехід слів з однієї частини мови в іншу є також одним із способів творення слів». Для засвоєння цього способу словотворення потрібно на конкретних прикладах показати, що мотивувальне слово не зазнає ніяких змін у своєму морфемному складі, але поступово набуває інших ознак, властивих тим словам, у розряд яких воно входить з новим значенням.

Для цього учням можна запропонувати таку вправу.

Вправа 6. Спишіть. Визначте, якими частинами мови є підкреслені слова, з яким семантичним відтінком вони вжиті. Випишіть ці слова і з'ясуйте значення кожного з них, зазначаючи стиль мовлення. Поясніть, у якій мовленнєвій ситуації Ви могли б використали ці речення.

1. На світі вже давно ведеться, що нижчий перед вищим гнеться, а більший меншого тусає та ще й б'є, – затим, що сила є.

(Л.Глібов)

2. Учениця нашої школи на спортивних змаганнях виступила на вищому рівні.

(З газети)

3. О. Довженко казав, що сучасність – це точка на шляху з минулого в майбутнє.

(Із журналу)

4. – Ігорчику! Ти яку собі вибереш майбутню професію?

5. Чорнобрива дівчинка співала гарну пісню.

6. Отак тая чорнобрива плакала, співала... І на диво серед поля тополею стала.

(Т.Шевченко)

При вивченні теми «Основоскладання, словоскладання» акцентувати увагу учнів на збагаченні мовлення, реалізуючи при цьому культурологічний принцип. Для цього у нашу систему лінгвостилістичних і комунікативно-ситуативних вправ покладено такі мовленнєво-мислительні процеси і принципи:

- 1) сприйняття і репродуктивне відтворення словотворчих емосем;
- 2) використання засвоєного мовного матеріалу;
- 3) принцип проблемності;
- 4) принцип ситуативності;
- 5) залучення учнів через мову до культурних надбань народу;
- 6) творча діяльність;
- 7) принцип диференціації.

Під час вивчення цієї теми доречно виконати наступну вправу.

Вправа 7. Уявіть, що Ви – екскурсовод і маєте описати присутнім у краєзнавчому музеї такий експонат, як козацьку люльку, використовуючи для емоційно-експресивної оцінки осново- та словоскладання. Подумайте, у якому стилі Ви побудуєте свій опис.

Зразок

Текст 1

Люлька в козака служила не тільки знаряддям для куріння. Вона була предметом гордості і навіть високозначимим символом козацької честі.

Запорожці знали два види довготривких люльок: коротенькі люльки, що їх козаки називали «носогрійками», і люльки спільнотовариські, з триаришними чубуками у довжину. Спільнотовариські люльки вживалися запорожцями за часів спокою або під час довгих стоянок.

У походах козаки курили з носогрійок. Ці люльки вироблені з вогнетривкої чорної або червоної глини, випалені у земельних печах, покриті зверху різномастою сумішшю. Вони були зручними у дорозі і менше витрачали тютюну.

(За О.Воропаєм)

Текст 2

За Київської Русі тризуб стає великокнязівським знаком. Згодом ця високозначима ознака карбується і на срібних монетах київського князя Володимира Святославича. На них зображено з одного боку портрет володаря, а з іншого – тризуб і високоякісний напис «Володимир на престолі, а це його сrebro».

Існує близько сорока версій, які пояснюють походження тризуба. Найбільш розповсюджені з них такі. Тризуб, первісне рибальське знаряддя, згодом стає символом влади. Це – знак трьох природніх стихій: повітря, води і землі.

(За В.Сергійчуком)

Текст 3

Як прапор і корогва, бунчук завжди супроводжував Військо Запорозьке в походах. Він також; був високочтимою святинею. Перед гетьманським бунчуком завжди схиляли давньокозацькі полкові прапори. Поряд з булавою він був важливим атрибутом гетьманської влади.

Бунчук – це двометровий держак. Зверху до нього кріпилася золота або срібна куля. Від неї донизу звисали пасма кінського волосся. На Запоріжжі використовували біле кінське волосся і червоні мотузки. Крім того, з них звисали по дві посріблені китиці.

Обов'язок охороняти й захищати гетьманський бунчук покладался на генерального бунчужного.

(За В.Сергійчуком)

Для закріплення пройденого матеріалу пропонуємо пояснювальний диктант, детальний переказ тексту, що містить опис тварини чи творчу роботу – написати коротеньке оповідання на запропоновану тему або за картиною, поставивши перед учнями конкретне завдання: скласти оповідання на тему «Речі із бабусиної скриньки», або про улюблену квітку, деревце, використовуючи слова зі зменшувально-пестливими і

зменшувальними суфіксами, префіксами, осново- та словоскладання, субстантивацію (перехід прикметників у іменники) тощо.

Зразок

Текст 1

Чорнобривці

Милують око під вікнами нашої школи жовтогарячі голівки красенів з темними бровами. Квітки чорнобривців наче зірочки серед темно-зелених кущиків. Листочки дрібненькі, стебельце міцне. Вітерець дмухне, а кущик чорнобривців і не ворухнеться. Навіть з приходом осінніх холодів ці квіти не втрачають своєї чарівності і ще довго нагадують людям про тепле літечко. Увібравши в себе сонячне тепло, вони випромінюють його аж до пізньої осені. Тому й прикрашають люди свої подвір'я цими квітами.

Скромні чорнобривці нагадують про рідну матінку-трудівницю, її лагідні спрацьовані руки, що квітчають землю, творять радість і добро.

(М.Золотницький «Квіти у переказах і легендах»)

Написані оповідання учитель збирає, одне з них варто зачитати у класі, вказати, скільки слів зі словотворчими емосемами використано.

Роботу над детальним переказом тексту, що містить опис тварини, можна побудувати за такою схемою.

I. Текст переказу

Цвірик

... Горобчик, якого ми так і прозвали – Цвіриком, швидко одужав і ріс як на дріжджах.

Мене він серед усіх виділяв: може зрозумів, що це я його врятував від вірної загибелі, а може тому, що мені він першому повірив.

Важко передати, яка це стала привітна і забавна пташка. Убрався в пір 'я, хвостик витягнувся...

їсти вже сам став. Бувало, сяду за стіл, а горобець лізе на край тарілки, хоче разом обідати. Доводилось спочатку його годувати, а тоді

вже самому їсти. Наїсться горобчик, сяде на плече і голівкою треться об вухо.

А гордий був, як усі горобці, та до того ще й запальний забіяка.

Хлопці мої любили горобця. Але хлопці – це хлопці. Вони скоро помітили, що Цвірик легко ображається, коли з нього сміються або дратують. Варто було горобцеві показати язика – і горобець перетворювався на тигра. З сердитіш криком, з піднятим на голові чубом летить прямо в обличчя, кусає дзьобом за що попало – за чубу, за носа, викликаючи регіт – і ще більше від цього шаленіючи.

Часто я з ним вибирався гуляти до лісу. Я внизу ходжу, а горобець по верхах гасає, але недалеко.

Бувало, чую: чррр! – тривожний крик горобця. Дивлюсь – летить прямо мені до рук. Гляну на небо – в небі яструб. Це, значить, і мене, і всіх попереджує: «Увага! Повітряна тривога!»

Довго він ще жив у нас. Може б і до міста з нами поїхав. Але, на жаль, зник...хочеться думати, що він просто знайшов свою гороб'ячу компанію і залишився з нею, став жити, як усі горобці.

(За В.Литвиненком)

II. Питання для бесіди

1. Чи сподобалося вам оповідання Валентина Литвиненка? Чим саме?
2. Чим відрізнявся Цвірик від інших горобців?
3. Як ви оцінюєте оповідача і його синів? Звідки видно, що він ніжно любить тварин?
4. Довгий час вчені сперечалися: чи вміють тварини радіти, співпереживати, сумувати. Останнім часом більшість схиляється до ствердної відповіді. А яка ваша думка? І за допомогою яких слів чи частин слова передається ця чуттєвість пташки?
5. У якому стилі побудовано оповідь? Аргументуйте свою відповідь.

6. Пригадайте якусь історію зі свого життя, коли доводилось допомагати тваринам чи спостерігати за їхньою діяльністю. Не забудьте при цьому скористатися різними способами словотвору.

III. Завдання: зробити усний вибірковий переказ епізоду, який найбільше запам'ятався у запропонованому стилі.

Така робота спрямована на виховання в учнів доброго ставлення до тварин, рослин. Текст переказу повинен викликати у дітей позитивні емоції, готовність завжди допомагати братам нашим меншим.

Робота над завданнями, запропонованими в підручнику, має перемижуватися цікавими іграми та вправами, щоб школярі могли легко наводити самостійно підібрані приклади слів, демонструючи тим самим практичне освоєння матеріалу.

2.2. Використання ігор при вивченні учнями способів словотворення

Гра поряд із працею та навчанням є одним із ключових видів людської діяльності, незвичним явищем нашого існування. Потреба в грі властива людині, що особливо яскраво проявляється в дитинстві.

Гра – це вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення та засвоєння соціального досвіду, при якому самоуправління поведінкою розвивається та вдосконалюється [31, с. 15].

На думку багатьох дослідників, гра має велике значення в навчанні і вихованні дітей.

Гру можна використовувати на будь-якому етапі уроку. Необхідно спланувати роботу так, щоб ігровий сюжет проходив через весь урок. Треба подумати про те, щоб кожна дитина могла приймати участь в грі і отримала від цього задоволення.

Освіта повинна бути розвивальною, спрямованою на формування пізнавальних інтересів та здібностей учнів, а також передбачає необхідність поєднання власне освітньої діяльності, в якій формуються базові знання, вміння та навички, під час творчої діяльності, пов'язані з розвитком

індивідуальних нахилів учнів, їх пізнавальної активності, здатності самостійно вирішувати нестандартні завдання тощо.

У зв'язку з цим у сучасній методиці та практиці викладання в колі приділяються велика увага оптимальному поєднанню різних форм, методів і засобів навчання. Це дозволяє ефективніше вирішувати освітні завдання програми. Навчальні завдання, що виконуються в класі, часто визначають монотонність розумової діяльності учнів, усвідомлюючи лише навчальні цілі - закріплення знань, формування вмінь і навичок [32, с. 31].

Це негативно впливає на розвиток учнів та майбутнє засвоєння навчального матеріалу. Тому особливе значення в сучасній школі відводиться ігровим формам навчання.

В.А. Сухомлинський виступав за те, що дивовижний світ природи, ігри, музика, казка, яка оточує дитину до школи, не закривають вхідними дверима класу.

Дитина буде щиро любити школу лише тоді, коли вчитель збереже для неї радощі, які вона мала раніше. Таким чином, розважальний матеріал, ігри та ігрові вправи не перестають впливати на розвиток дитини у навчально-виховному процесі. Вони сприяють активізації навчального процесу, розвитку пізнавальної діяльності, уваги, пам'яті, мислення, підтримують інтерес до навчання. Ігровий матеріал розвиває творчу уяву, образність мислення, знімає втому у дітей.

Історичний досвід показує, що навчання було важким у всі часи. І зараз, зі зміною навчальної програми, часто чути від батьків, вчителів, що діти перевантажені. Але немає простого навчання, але зробити його радісним – основне завдання вчителя.

У педагогічному середовищі свого часу було відоме висловлювання В. Сухомлинського: «Я твердо заявляю, що перевантаження програм середньої школи немає. Перевантаження в наших методах навчання». Підвищенням емоційності складової навчального процесу, кожного уроку, можна значно збільшити ефективність засвоєння знань учнями. Завзята

дитина ніколи не перевтомлена. Бездіяльність у класі є найнебезпечнішим видом перевантаження [39, с.103].

Тому вчитель повинен використовувати гру для розвитку дитини, особливо коли інтенсивне навчання призводить до зниження робочого ритму учнів, оскільки їй властиве особливе розвивальне та освітнє значення.

Адекватне використання гри на уроці сприяє здійсненню навчально-виховних цілей. Співвідношення гри з іншими видами діяльності благотворно впливає на розвиток особистості дитини на різних вікових етапах. В процесі інтегрування учня в життя і шкільну програму, в умовах нових міжособистісних відносин учитель-учень, гра поступово перетворюється в діяльність з певною тематикою, змістом і ролями, з чітко окресленими взаємовідносинами між її учасниками.

Гра – єдиний вид діяльності, який задовольняє природне бажання дитини проявити себе самоствердитися. За допомогою гри вона вчиться розуміти і пояснювати навколишній світ, і їй необхідні контроль і керівництво вчителя [38, с. 57].

Як правило, гра спрямована на вирішення не однієї задачі, а цілого кола завдань, причому провідна функція гри визначається її дидактичними цілями.

Гра дозволяє розвиватися пам'яті, увазі, формує пізнавальну активність та створює умови для формування абстрактного мислення.

Під час гри в учнів формується звичка фокусуватись, мислити самостійно, розвивається потяг до знань. Захопившись, учні не помічають, що вони навчаються: вони вчаться, пам'ятають нове, можуть зорієнтуватися в незвичних ситуаціях, поповнити запас ідей, концепцій, розвивають вміння, уяву. Навіть самий пасивний школяр включається в гру з великим бажанням.

Гра володіє передбачуваністю, вона діагностичніша, ніж будь-який інший вид людської діяльності. Індивід поводить в грі на максимальності проявів фізичних сил, інтелекту, творчості, міжособистісних відносин. Гра сама по собі – це особливе поле «самовираження» [34, с. 124].

Потреба сучасного суспільства в гармонійному розвитку особистості висуває нові вимоги до системи освіти. Сучасні умови характеризується гуманізацією навчального процесу, звернення до особистості дитини: розвиток її особистісних якостей та формування різнобічної і повноцінної особистості. Реалізація цього завдання об'єктивно вимагає якісно нового підходу до навчання та виховання дітей.

Існує багато різних засобів навчання. Засоби навчання – сукупність ресурсів для досягнення освітніх цілей. Гра – одна з них. Навчальні засоби можна поділити на засоби викладання та засоби навчання. Засоби викладання використовуються в основному вчителями для пояснення та закріплення навчального матеріалу, а навчальні засоби використовуються учнями для засвоєння нових знань. У той же час деякі засоби використовуються як у навчанні, так і у викладанні [19, с. 27].

Гра – це вияв природної потреби в діяльності, в якій дитина пізнає навколишню дійсність. Для дитини гра це спонтанна творча діяльність, повна справжніх та життєвих переживань.

Інтерес до навчальної діяльності у дітей різко зростає, якщо вони включені в ігрову ситуацію. Мета гри – допомогти серйозну, напружену роботу зробити цікавою та доступною для школярів [15, с. 62].

Особливу роль у навчанні учнів відіграють дидактичні ігри. Дидактичні ігри дають змогу розвивати такі процеси, як увага та пам'ять. Ігрові завдання справляють позитивний вплив на розвиток кмітливості та спритності.

Багато ігор вимагають не лише розумових, а й вольових зусиль: організованості, витривалості, вміння дотримуватися правил гри. Головне, щоб гра органічно поєднувалася з серйозною, напруженою роботою, так щоб гра не відволікала від навчання, а, навпаки, сприяла посиленню розумової роботи.

Включаючи дидактичні ігри в навчальний процес, необхідно керуватися не лише потребою вдосконалення когнітивних здібностей,

активності та зацікавленості учнів, а також бажання формувати адекватні стосунки в колективі, щоб допомогти школярам опанувати соціальні ролі.

Важливо, щоб під час гри учні глибше розуміли сучасну структуру суспільства, адже гра викликає розуміння та інтерес до реальної діяльності дорослих. Слід зазначити, що в грі школярі охочіше долають труднощі, розвивають навички аналізу своєї діяльності, оцінюють свої дії та можливості [18, с. 63].

Тільки в разі поєднання нового зі старим можливий прояв винахідливості та догадливості. Тому під час виконання кожного завдання необхідно забезпечити оптимальне співвідношення нових і старих навичок.

Правила проведення гри:

1. Умови гри.
2. Засвоєння учнями певних знань, необхідних для успішної участі в грі.
3. Визначення місця і часу проведення гри.
4. Скасування гри в разі небажання учасників продовжувати її.
5. Контроль за грою (міркуй і будь уважний, дій так, щоб правила гри строго дотримувалися).
6. Винагорода учнів за прояв духу змагальності.
7. Оцінка або самооцінка гри [9, с. 99].

Як правило ігри містять в собі поєднання цих елементів класифікації. Розглянемо найбільш популярні ігри для школярів:

1. Емоційно-сенсорні ігри. Дані ігри, засновані на розвитку чуттєвої та емоційної сфери особистості учня, а також дозволяють реалізувати різні навчальні завдання, в тому числі і виховного характеру.

2. Інтелектуальні ігри. Дані ігри, дозволяють не тільки вирішувати навчальні завдання, але також дозволяють розвивати інтерес до навчання, розвивати нестандартність мислення, творчі здібності і т.д.

3. Креативні ігри. Дані ігри, сприяють вирішувати навчальні завдання по розвитку особливого бачення вирішення як навчальних, так і життєвих проблем.

4. Рухливі ігри. Дані ігри, дозволяють вирішувати такі навчальні завдання як зняття перевтоми, формування навичок командної гри і т.д.

5. Ділові гри. Такі ігри дозволяють змоделювати різні нестандартні життєві ситуації;

6. Організаційно-діяльні ігри. Дані ігри, дозволяють навчити дітей використовувати отримані знання в повсякденній діяльності;

7. Рольові ігри. Такі ігри дозволяють сформувати навички соціальної взаємодії, розвивають комунікативні вміння, формують згуртованість групи і т.д. [5, с. 78].

Як уже зазначалося, суть навчальних ігор полягає в тому, що вони не тільки представляють можливість дітям навчатися в цікавій формі, але також дозволяють формувати пізнавальний інтерес.

Отже, головні правила по організації ігрової діяльності на уроках – це поєднання ігрових та навчальних завдань, ігри повинні бути цікаві учням і не мають бути занадто складні.

Таким чином, використання ігрової діяльності дозволяє розвинути ігрову мотивацію, що представляє засіб спонукання і стимулювання учнів до навчальної діяльності.

Гра на уроці української мови допомагає прищепити любов і інтерес до рідної мови, опанувати здатність розпізнавати, аналізувати та класифікувати мовні факти, для імітації мовленнєвої поведінки відповідно до завдань спілкування.

Приміром, систематичне використання ігрових прийомів на уроках української мови допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів, дозволяючи вчителю урізноманітнити урок, зробити його яскравим, емоційним [41, с. 143].

На різних етапах уроку доцільність використання дидактичних ігор різна. Наприклад, під час засвоєння нових знань і вмінь дидактичні ігри значно поступаються більш традиційним формам навчання. Тому ігрові прийоми частіше використовуються для перевірки результатів навчання, формування вмінь і навичок. У процесі гри, як уже зазначалося вище, у школярів виробляється організованість і позитивне ставлення до навчання.

Характерною особливістю уроку з дидактичною грою є включення гри в його структуру як одного з елементів уроку. Дидактичні ігри для активізації навчальної діяльності учнів стають ефективними за систематичного використання. Це потребує їхнього накопичення та класифікації за змістом за допомогою методичних журналів і посібників [45, с. 22].

Використання ігрової діяльності при вивченні способів словотвору має величезний потенціал з точки зору пріоритетного освітнього завдання: формування суб'єктної позиції школяра щодо власної діяльності, спілкування і самого себе.

Розглянемо приклади ігрових технологій на уроках української мови детальніше:

1. Гра-змагання, це навчальне заняття, має в основі змагальну складову між командами, яка фіксує швидкість і правильність відповідей на питання і рішень різних завдань, які пропонуються вчителем. Даний вид роботи має велику кількість різноманітних ігрових форм: змагання, поєдинки, наприкладі відомих телевізійних ігор, наприклад, «Зірковий час», «Брейн-ринг», «КВН».

Даний вид гри має власну структуру, яка в процесі підготовки проходить певну деталізацію відповідно до змісту використовуваного матеріалу і особливостей пропонованого сюжету. Зазвичай гра-змагання починається з конкурсу капітанів, який не передбачає виставлення балів, але дається право команді, першій здійснити виклик, або передати даний пріоритет суперникам. Журі має спостерігати за ходом гри-змагання та виставляти бали за кожне вирішення. У разі, коли ніхто з учасників не знає

рішення, вчитель його озвучує. В кінці учасники повинні підвести командні та індивідуальні результати.

Інтерактивна гра представляє собою втручання вчителя в групову ситуацію, яка впливає на активність членів групи в залежності від поставленої навчальної мети. Дана гра дає можливість учням, набагато краще усвідомити навчальне завдання. Інтерактивні ігри допомагають ефективно навчитися невідомим раніше способам поведінки і реалізувати на практиці нові ідеї.

Гра-вікторина складається таким чином, щоб школярі змогли продемонструвати знання і розуміння певних слів.

Питання, які використовуються в вікторині, можуть бути відомі заздалегідь, а можуть бути озвучені лише в момент гри. Варто наголосити на необхідності враховувати вікові особливості учасників гри-вікторини, при складанні комплексу питань. При недотриманні цієї умови можуть виникнути ситуації непорозуміння та конфлікти, що негативно позначиться на мотивації учнів в подальшому брати участь в подібних іграх.

Ігри-подорожі, наприклад, в «Країну правопису», «Таємничий острів», і т.д., використання таких ігор на уроках дозволяють підвищити навчальний інтерес школярів, а також сприяють активізації розумової, мовленнєвої та творчої діяльності. Такі ігри нададуть позитивний вплив на ефективність формування широких пізнавальних мотивів школярів.

Ігри-вправи. Не тільки дозволяють розвивати пізнавальні здібності школярів, але також сприяють закріпленню навчального матеріалу, розвивають вміння застосовувати його в нових умовах. Приклади ігор-вправ: кросворди, ребуси, вікторини [464, с. 103].

Використання цікавих завдань та ігрової діяльності під час вивчення способів словотворення дає змогу піднести навчальний матеріал у доступній, цікавій, яскравій та образній формі, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, викликає в студентів інтерес до навчання, формує пізнавальні компетенції.

Робота над завданнями, запропонованими в підручнику, має чергуватися з цікавими іграми та вправами, щоб учні могли легко наводити самостійно підібрані приклади слів, демонструючи тим самим практичне оволодіння матеріалом [48, с. 103].

Ми пропонуємо розробку різних ігор для навчання учнів *словотвору*.

I. Хто швидше?

Ведучий пише на дошці декілька префіксів (*без-, за-, від-, пере-, пре-, про-*) і суфіксів (*-ист-, -ик-, -ник-, -ец-, -юсіньк-, -ісіньк-*).

Учасникам пропонується записати по п'ять слів на кожен префікс і суфікс. Переможцем вважається той, хто швидше й точніше виконає це завдання.

II. У кого більше?

За встановлений час (3-5 хвилин) потрібно акуратно записати найбільшу кількість слів:

1. Із суфіксом *-енн(я), -ок*.
2. Із префіксом *на-, під-*.

Переможцем вважається той, хто записав найбільшу кількість слів і зміг правильно пояснити їхнє значення.

III. Жартівливі запитання.

1. Які префікси змушують вас робити що-небудь особливо старанно, ретельно?
2. Які префікси зупиняють ту чи іншу дію?
3. Які іменники складаються тільки з префіксів?
4. Чи може суфікс сховатися на письмі?

Відповіді:

1. Ви- (*вичистити*), роз- (*розпитати*), про- (*просушити*), від- (*відшукати*).
2. Від- (*відшукати*), пере- (*передумати*);
3. *Доза, поза, проза, перед, спів*.
4. Може. В іменниках типу *здоров'я, подвір'я* тощо суфікс – [й], який разом із закінченням *-а, -у, -і* передається на письмі буквами *я, ю, ї*. Цей же

суфікс, «розчинившись» у кінцевому приголосному основи, продовжує його у словах *знаряддя, збіжжя, гілля* та ін.

Під час відпрацювання способів утворення іменників доцільно використовувати такі комунікативні та лексичні вправи-ігри:

IV. На дошці написані визначення деяких понять, які учні записують окремими словами в зошиті. Перемагає той, хто швидше запише всі слова.

Запишіть одним словом:

1. *Той, хто косить траву або хлібні культури.*
2. *Криклива людина.*
3. *Житель Волині.*
4. *Людина, що володіє лівою рукою краще, ніж правою.*
5. *Водій літака.*
6. *Водій таксі.*
7. *Житель Києва.*
8. *Жінка, що доглядає за дітьми.*

Відповіді: 1. Косар. 2. Крикун. 3. Волинянин. 4. Лівша. 5. Льотчик. 6. Таксист. 7. Киянин. 8. Нянька.

V. Клас ділиться на дві команди. Завдання: від поданих слів утворити нові слова зі значенням зменшувальності, пестливості (I команда), із значенням збільшеності, згрубілості (II команда).

Дерево, ліс, вуха, дід, лев, ведмідь, хлопець, очі, хвиля.

Виграє команда, яка виконає завдання раніше.

У таких іграх доводиться виявляти максимум винахідливості, звертатися до тлумачного чи орфографічного словників, що відіграє позитивну роль.

VI. Розгадайте шаради.

Корінь неважко в «путівці» знайти,

Префікс побачиш у «сутінках» ти.

Знайдеш у «збірничку» суфікс умить.

Разом – навколо планети летить.

(Супутничок)

*Корінь – у слові «вихідний»,
Там і перший префікс мій.
Другий – в слові «набуття»,
Разом – родич відкриття.*

(Винахід)

*Корінь мій знаходиться в «ціні»,
Префікс дай від «оклику» мені,
Суфікс – від «лінійочки» чи «зірочки»,
Разом – результат я перевірки.*

(Оціночка)

Нестандартні ситуативно-мовленнєві ігри-завдання.

1. Словотворчий брейн-ринг. Уявіть, що ми з вами на телебаченні. Знімають словотворчий брейн-ринг.

1) *Завдання від ведучого – пана Словотвору.*

Утворити всі можливі слова з коренем **-ніс-**, (*вніс, відніс, переніс, перенесення, носій, носіння, внесок*). Скласти з ними речення, у яких би розповідалося про цікаві події, що відбулися у вашому житті.

2) *Конкурс ерудитів.*

Завдання: назвати усі способи морфологічного словотворення.

3) *Гра «Хто більше?»*

Назвати за 1 хв. найбільшу кількість слів, утворених різними способами.

4) *Завдання від професора п. Словотвору.*

Доберіть слова з певним емотивним суфіксом, який виражає радість, ласку, зневагу, злість тощо (*родинонька, котик, матуся, ледацюга, старезний, псюга*) і таким же префіксом (*прелюбо, доскакався; неук, нероба*).

5) *Гра «Зайве слово».*

Виписати слово, яке за будовою або способом словотворення відрізняється від інших: *піврічний, північний, південний; багатій, крадій, скупій, злодій; автопарк, автопортрет, автобаза.*

Скласти із «зайвим словом» речення у науковому та художньому стилях, висловлюючи цим своє ставлення до того, про що хочете повідомити.

б) *Конкурс граматичних будівельників.*

Дібрати близькі за значенням слова до запропонованих: *робити, Дніпро, синій, земля, мрія.*

8) *Граматична вікторина:*

а) *Яка різниця в будові слів:*

- *брав, днів, років, удів;*

- *поні, коні, село, кіно?*

б) *Від якого слова утворилось слово «стіл»? Пояснити чому. Утворити від нього нові слова;*

в) *Придумати наймолодше в українській мові слово (неологізм).*

2. Гра «Словотворча біржа».

Перед ситуативно-комунікативною грою пояснити учням лексичне значення слів *біржа, брокер.*

На дошці записано морфеми, ведучий-брокер називає морфему і порядковий номер. Наприклад: корінь –12, префікс –16, суфікс –17, закінчення – 1 (порадник).

Корені: 1) *буд-*, 2) *вод-*, 3) *вод-* (*вед-*, *вож-*), 4) *год-* (*годж-*), 5) *друг-* (*друж-*), 6) *єдн-*, 7) *мир-*, 8) *мов-*, 9) *нос-*, 10) *прав-*, 11) *прац-*, 12) *рад-*, 13) *рід-*, 14) *роб-*.

Префікси: 1) *без-*, 2) *в-(у-)*, 3) *ви-*, 4) *від-*, 5) *воз-*, 6) *до-*, 7) *з-* (*є-*), 8) *за-*, 9) *на-*, 10) *над-*, 11) *не-*, 12) *об-*, 13) *пере-*, 14) *перед-*, 15) *під-*, 16) *по-*, 17) *при-*, 18) *про-*, 19) *роз-*, 20) *у-*.

Суфікси: 1) *-а* (*я*), 2) *-ак*, 3) *-ан*, 4) *анн*, 5) *-ат*, 6) *-б*, 7) *-енн*, 8) *-н*, 9) *-ин*, 10) *-шу*, 11) *-ів*, 12) *-івл*, 13) *-ій*, 14) *-інн*, 15) *-ість*, 16) *-н*, 17) *-ник*, 18) *-ов*, 19) *-ок*, 20) *-от*, 21) *-ськ*, 22) *-тель*, 23) *-ти*, 24) *-ува*, 25) *-ян*.

Закінчення: 1) *нульове*, 2) *-а*, 3) *-я*, 4) *-о*, 5) *-е*.

Ведучий-брокер оголошує наступний етап роботи словотворчої біржі: скласти з утвореними словами речення, у яких би описувалися улюблені предмети, тварини у науковому, художньому стилях.

3. Конкурс «слідопитів» (виписати неправильно вжиті слова, визначити спосіб їх творення):

Батько сьогодні обличив Петрика. Я хотів би навчитися гітарити. Вибачте, що я написав не дуже дбало. Для першого побачення самим кращим буде маленький букет невеликих квітів. А як приємно всякій жінці в свято Восьме березня отримати з подарунком букет.

4. Конкурс «Будівники майбутнього».

Ми з вами – жителі країни. Від нас залежить культурний та економічний її розквіт. Для цього маємо скласти програму дій.

Побудувати текст із використанням твірних та новоутворених слів.

I варіант:

убогий – убозтво; Запоріжжя – запорізький; боягуз – боягузтво; ткач – ткацький, ткацтво; товариш – товариський; викладач – викладацький; високий – вищий; кінець – кінечний.

II варіант:

козак – козацький; кравець – кравецький; вінницький – Вінниччина; віск – вощаний; пісок – піщаний; вереск – верещати; простити – прощаю; Васько – Васьчик; безпека – безпечний; місяць – місячний.

2.3. Використання інноваційних методів при вивченні словотвору

Однією з глобальних характеристик нашого часу є затвердження інноваційного способу розвитку як домінуючого. Як відзначає відомий французький соціолог Мішель Крозьє, у сучасній конкурентній боротьбі перевагою є не володіння ресурсами та матеріальними цінностями, а здатність до нововведень.

Інновація – це нововведення, що породжує процес динамічного розвитку. Інноватика – галузь наукових знань про сутність інноваційних процесів у різних галузях, а також про концепції, методи та інструменти управління цими процесами. Основними джерелами інновацій є потреби

суспільства, інтелектуальна діяльність людини та досягнення державних інституцій національних інноваційних систем [7, с. 210].

Інноваційна діяльність – практична діяльність, пов'язана з освоєнням широкого спектра нововведень: нових конкурентоспроможних видів продуктів, сучасних технологій, альтернативних ресурсів, ефективних організаційних форм виробництва та управління, а також ринків, що формуються на підприємствах, в галузях, регіонах і країнах [20, с. 142].

Критеріями інновації в науці є принципова новизна, нестандартність теоретичних рішень та пов'язані з ними подальші відкриття у практичній діяльності.

Уніфікація освіти, прагматизація вищої школи, розвиток системи управління якістю знань, створення системи безперервного навчання – все це дозволяє говорити про інноваційні процеси, що відбуваються в освіті. Під інноваціями у сфері освіти розуміють усе, що пов'язане із впровадженням у практику передового педагогічного досвіду.

Сьогодні освіта орієнтована на створення таких технологій та способів впливу на особистість, які гарантують баланс між соціальними та індивідуальними потребами. Запускаючи механізм саморозвитку (самовдосконалення, самоосвіти), вони забезпечують готовність людини до реалізації власної індивідуальності та до участі в інноваційних процесах, що призводять до зміни суспільства. Інноваційними процесами у системі освіти називають керовані процеси створення, сприйняття, оцінки, освоєння та застосування педагогічних нововведень [25].

Інноватика в освіті як цілеспрямована зміна освітньої системи передбачає розвиток позитивних особистісних якостей: громадянськості, цілеспрямованості, відповідальності, креативності, працьовитості, толерантності.

Важливо відзначити, що інноваційна діяльність педагога, порівняно з традиційною системою освіти, спрямована на зміну особистості того, хто навчається за рахунок максимального розкриття його природних здібностей

[28, с. 88]. Використовуючи новітні досягнення науки і практики, педагог розвиває в учнів вміння знаходити мотивацію своїм діям, самостійно орієнтуватися в отриманій інформації, а головне формує творче, нешаблонне мислення.

Інноваційні педагогічні технології – це технології, які за інтеграції в освітній процес дозволяють досягати цілей альтернативними методами, зберігаючи при цьому досягнення вітчизняної педагогіки та психології, а також допомагають повною мірою реалізувати закладені в них потенційні можливості [30, с. 108].

Використання мультимедійних технологій для вчителів відкриває нові можливості у викладанні української мови. Їх застосування під час уроків – це нові технічні засоби, а й нові форми і методи навчання, новий підхід до навчального процесу.

На уроках вчителі часто використовують комп'ютерні технології у таких напрямках:

- використання електронних інформаційних продуктів (мультимедійні презентації, електронний запис);

- використання програмно-інформаційних продуктів (електронний словник, енциклопедія); засоби електронного навчання (електронний підручник, електронна система контролю за знаннями, електронна система навчання, електронний тренажер);

- Інтернет-ресурси [36, с. 212].

Щоб максимально реалізувати мету уроку, вчителі часто створюють власні мультимедійні продукти. Цінність створених електронних посібників у тому, що матеріал у них поданий компактно, у правильній послідовності, все «працює» на досягнення цілей та завдань конкретного уроку.

У практичній діяльності вчителя української мови мультимедійні інновації безпосередньо використовуються на різних етапах підготовки та проведення уроку.

Використання мультимедійних технологій можливе будь-якому етапі уроку. Вибір того чи іншого засобу залежить як мінімум від таких факторів:

- технічний супровід освітнього процесу у конкретному навчальному закладі;
- рівень підготовки вчителів та учнів до використання ІКТ;
- стабільність роботи програми, надійність збереження результатів діяльності учнів та вчителя;
- надання програмного забезпечення відповідно до ліцензійних угод відповідно до чинного законодавства [42, с. 155].

Існують різні види уроків з використанням інформаційних технологій: уроки-бесіди з використанням комп'ютера як наочного посібника; уроки щодо постановки та проведення досліджень; уроки - практичні роботи; уроки-тести; інтегровані уроки та ін.

Найбільш ефективно використання комп'ютера під час уроків української мови:

- під час проведення усної презентації (можливість швидко подавати завдання та коригувати результати їх виконання);
- щодо нового матеріалу (ілюстрація з різними наочними посібниками; мотивація до запровадження нової концепції; моделювання);
- під час перевірки фронтальної самостійної роботи (швидкий контроль результатів);
- при вирішенні навчальних завдань (складання плану роботи; відпрацювання певних навичок та умінь);
- при організації науково-дослідної діяльності школярів;
- при інтеграції предметів природного циклу [44, с. 15].

Відзначимо вигідні особливості мультимедійних технологій у класі:

- учень стає предметом навчання, тому що програма потребує активного керування;
- легко досягається диференціація рівнів навчання;

- досягається оптимальний темп роботи школярів, оскільки кожен учень виконує індивідуальне завдання, працюючи у своєму темпі;
- скорочення часу на розвиток технічних навичок учнів;
- збільшується кількість навчальних завдань;
- відстежуються допущені учнем помилки, допрацьовується недостатньо засвоєний матеріал;
- робота школяра оцінюється одразу;
- учитель витрачає менше часу на перевірку роботи;
- при роботі з комп'ютером є елемент гри та більшість школярів стають більш зацікавлені у навчанні.

- використання цих технологій на уроках відображає дух сучасності, у зв'язку з чим все, що відбувається на уроці сприймається учнями по-різному: з великим інтересом, що зрештою позитивно позначається на рівні їх успішності [47, с. 77].

Під час навчання української мови мультимедійні технології можна використовувати всіх етапах уроку. При поясненні нового матеріалу, вирішенні завдань, контролі.

I. Пояснення нового матеріалу. На цьому етапі уроку найбільш ефективною є навчальна діяльність. Вплив навчального матеріалу на учнів багато в чому залежить від ступеня та рівня ілюстративності усного матеріалу. Візуальна насиченість навчального матеріалу робить його яскравим, переконливим, сприяє кращому засвоєнню та запам'ятовуванню.

Вивчаючи нову тему, можна провести урок, використовуючи комп'ютерні презентації, які дозволять учням зосередитися на важливих моментах інформації. Оголошення теми уроку супроводжується слайд-шоу, в якому представлена тема уроку та навчальний план. Далі слідує пояснення теми за планом, учні роблять необхідні записи. Після пояснення теми учні вирішують усні вправи, та був вирішують складніші завдання у зошитах. Усі запропоновані завдання також представлені на слайдах.

Особливістю комп'ютерних презентацій є наявність автоматичного контролю та обмеження часу демонстрації слайд-фільму, поєднання усного матеріалу з демонстрацією слайд-фільму дозволяє школярам акцентувати візуальну увагу на особливо важливих моментах навчального матеріалу.

II. Вирішення завдань. У цьому етапі уроку реалізується навчальний вид діяльності. Розробляються різні програми навчання учнів для розв'язання завдань, оскільки завдання є невід'ємною частиною вивчення української мови. Програми можуть містити завдання різної складності, а також підказки, алгоритми та довідкові матеріали. Відповіді до завдань можна вводити як і числовому, і у загальному вигляді, й у разі учень вводить дані на комп'ютер з клавіатури, програма розпізнає відповіді незалежно від цього, як вони написані.

III. Контроль знань. Тести використовують для контролю. Існує дві форми організації тестування, які можна назвати «вибери відповідь із запропонованих» та «напиши відповідь».

Організація тестування за принципом «вибери відповідь із запропонованого» забезпечує швидкість проходження тесту, оскільки не вимагає від учня спеціальних навичок для роботи на комп'ютері. Щоб відповісти, достатньо натиснути клавішу з номером правильної відповіді [50, с. 77].

Мультимедійні технології під час уроків української мови – це інструмент, який дозволяє учням краще пізнати себе, сприяє самостійності.

Можливості сучасного комп'ютера величезні, що визначає місце у навчальному процесі. Його можна пов'язати з будь-яким етапом уроку української мови з безліччю дидактичних завдань як колективних, так і індивідуальних.

Виклад теоретичного матеріалу у формі інтерактивного підручника значно підвищує інтерес школярів. Анімація та звук викликають у школярів масу позитивних емоцій [52, с. 48].

Використання комп'ютера дозволяє реалізувати такі розвиваючі освітні цілі, як розвиток мислення (просторового, алгоритмічного, інтуїтивного, творчого, теоретичного), формування вміння приймати оптимальне рішення з можливих варіантів, розвиток навичок експериментальної дослідницької діяльності (наприклад, шляхом реалізації можливостей комп'ютерного моделювання), формування інформаційної культури, уміння обробляти інформацію. Це прискорює темпи навчання, економить час і, як наслідок, інтенсифікує навчальний процес [54].

Таким чином, використання мультимедійних технологій у навчальному процесі доводить, що комп'ютер є не лише джерелом інформації, а й ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності, розвитку творчого, інтелектуального потенціалу школярів, вільного простору для спілкування, широкого поля для розвитку навичок науково-дослідницької діяльності, отже – ефективний засіб формування грамотної людини, грамотного громадянина сучасного інформаційного суспільства.

Одним із найбільш поширених видів мультимедійних продуктів у навчальному процесі є комп'ютерна (мультимедійна) презентація [43, с. 77].

Термін презентація (від лат. Praesento – передавати, рука або англ. Present – уявляти) має два значення – широке й вузьке.

У широкому розумінні презентація – це виступ, доповідь, захист завершеного або перспективного проекту, презентація для обговорення робочого проекту, результатів реалізації тощо.

У вузькому сенсі слова презентації – це електронні документи особливого роду. Вони містять великий мультимедійний контент і спеціальні можливості керування відтворенням (можуть бути автоматичними або інтерактивними) [37, с. 13].

Мультимедійні презентації є одним із найпопулярніших засобів ІКТ, які широко використовуються в навчальному процесі. Це найсучасніший спосіб надання інформації. Він заснований на аудіо-візуальних можливостях

комп'ютера і представлений у вигляді логічно закінченої колекції слайдів на певні теми, створених за допомогою Microsoft Power Point.

Мультимедійна презентація дозволяє об'єднати текст, графіку, звук, відео, анімацію та анімацію в одне ціле. Це забезпечує комбіноване сприйняття інформації, що призводить до засвоєння близько 60% навчального матеріалу (для порівняння: слухове сприйняття поглинає лише 20% обсягу повідомлення, а зорове – 30%).

На жаль, часто основною функцією вчителя на уроці є ілюстрація матеріалу. Проте на уроках української мови виникає необхідність розширення функціональних можливостей мультимедійної презентації для забезпечення самостійної діяльності учнів, уміння робити логічні висновки на основі візуально об'єктивного сприйняття матеріалу, підтримувати постійний зворотний зв'язок для самоконтролю [27, с. 179].

Електронні презентації, на відміну від електронних підручників, зазвичай призначені для вирішення локальних педагогічних завдань. Наприклад, використання електронних презентацій дозволяє значно підвищити інформативність та результативність уроку при поясненні навчального матеріалу, сприяє підвищенню заявленого динамізму та виразності. Звичайно, продуктивність навчання значно зростає, оскільки відразу залучаються зоровий і слуховий канали сприйняття (принцип модальності).

Більше того, наявність конспектів у вигляді тематичних електронних презентацій дозволяє студентам організувати самостійну роботу з такими ресурсами.

Презентації – чудовий засіб передачі знань. Вони набагато ефективніші, ніж звичайні паперові чи електронні документи, оскільки асоціативне мислення включається в процес сприйняття матеріалу [26, с. 76].

Microsoft Power Point є однією з найпотужніших на сьогодні програм для підготовки та проведення презентацій.

За допомогою цієї програми можна підвищити ефективність та мотивацію навчання, підвищити інтерес до дисципліни, що вивчається.

Комп'ютерна презентація, створена в програмному середовищі PowerPoint, являє собою послідовність слайдів, що містять мультимедійні об'єкти (музику, анімацію, відеокліпи). Перехід між слайдами здійснюється за допомогою об'єктів керування (кнопок) або гіперпосилань.

MS PowerPoint призначений для створення та редагування презентацій. Техніка обробки презентації тісно пов'язана з технікою редагування текстового документа.

Безсумнівною перевагою комп'ютерної презентації в сучасному навчальному процесі є:

- наочність для слухачів;
- тезис для доповідача [13, с. 90].

Основним елементом електронної презентації у MS PowerPoint є слайд для подання навчальної інформації з урахуванням ергономічних вимог візуального сприйняття інформації.

Існують такі види мультимедійних презентацій:

- статичні: користувач вивчає інформаційний матеріал, розміщений на слайдах презентації, але не має можливості змінювати зміст слайдів (написати чи відзначити правильну відповідь на слайді); послідовність переглядів слайдів розроблена розробником презентації у вигляді жорсткої схеми навігації та не може бути змінена у процесі;

- інтерактивні: користувач, окрім вивчення інформаційних матеріалів, може змінювати зміст слайдів; схема навігації інтерактивної презентації – динамічна, послідовність переходів між слайдами визначається діями користувача у процесі виконання навчальних завдань, розміщених на слайдах [12, с. 30].

Кожна електронна презентація, підготовлена для уроку української мови, повинна, з одного боку, бути значною мірою окремим програмним продуктом, а з іншого боку, відповідати деяким загальним стандартам щодо

внутрішньої структури та форматів вихідних даних, що містяться в ній. Це дозволить за необхідності пов'язати презентації в єдину систему навчання, орієнтовану, наприклад, вивчення всього розділу (дисципліни).

Ефективність мультимедійних презентацій на уроці залежить від якості використаних електронних матеріалів та навичок вчителів, залучених до цього процесу.

Під час підготовки мультимедійних презентацій в освітніх цілях необхідно враховувати:

- загальні дидактичні засади побудови освітніх програм;
- вимоги, продиктовані психологічними особливостями сприйняття інформації з екрану;
- ергономічні вимоги [8, с. 170].

Під час створення мультимедійної презентації слід дотримуватися наступних принципів:

- перш ніж розпочати роботу над презентацією, потрібно повністю зрозуміти, про що потрібно сказати;
- у презентації не повинно бути нічого зайвого: кожен слайд має бути необхідним посиланням та працювати на спільну ідею електронного продукту;
- виклад має бути коротким, доступним та композиційно закінченим;
- тривалість презентації не повинна перевищувати 10 хвилин;
- презентація має доповнювати, ілюструвати сказане на уроці, а не дублювати матеріал; ідеальним варіантом є поєднання тексту та презентації, коли учень, не маючи деякої наочної інформації, міг би заповнити її тим що говорить вчитель, і навпаки, побачити на слайдах те, що він слухав [6, с. 67].

Електронна презентація постійно доповнюється новими матеріалами та вдосконалюється. Сучасне програмне та апаратне забезпечення дозволяє легко змінювати зміст презентації та зберігати великі обсяги інформації.

Етапи роботи над презентацією

I. Планування змісту презентації – визначення цілей та змісту презентації, підбір даних та додаткової інформації (Інтернет-ресурси, мультимедійні енциклопедії, підручники тощо).

II. Розробка сценарію презентації – визначення певної кількості слайдів, призначення кожного з них, визначення основних об'єктів для розміщення на слайдах.

III. Створення мультимедійної презентації на своєму комп'ютері:

- створення структури презентації (назва, автор, короткий опис цілей, змісту, висновки та результати, посилання на інформаційні ресурси, список використаної літератури);

- дизайн презентації (шаблони дизайну, шаблони презентацій);

- введення, редагування та форматування інформації;

- вставлення об'єктів: картинки з колекцій, зображення з Інтернету, схеми, звукові файли, відеоролики, додавання гіперпосилань;

- додавати та налаштовувати ефекти анімації;

- налаштування зміни слайдів (автоматична або по кліку).

IV. Демонстрація презентації [2, с. 182].

Обов'язкові структурні елементи презентації

Базовою одиницею електронної презентації у MS PowerPoint є слайд або рамка для подання навчальної інформації з урахуванням ергономічних вимог візуального сприйняття інформації.

Обов'язкові структурні елементи навчальної презентації включають:

- титульний слайд;

- зміст;

- навчальний матеріал (включаючи текст, схеми, таблиці, ілюстрації, графіки);

- систему контролю знань;

- інформаційні ресурси на тему [1].

Зміст матеріалу може бути представлений у вигляді тексту, малюнків, таблиць, графіків та елементів, не характерних для паперових носіїв (анімація, відео-вставки, аудіокліпи).

Інформаційне забезпечення презентації зручно організоване у вигляді гіпертекстової системи, де фрагменти тексту з графічними елементами з'єднуються за допомогою спеціальних гіперпосилань у мережі. За допомогою гіперпосилань можна отримати додаткову або пояснювальну інформацію на екрані, організувати множинний доступ до тих самих інформаційних об'єктів з різних частин презентації.

Графіка має органічно доповнювати текст. Динаміка співвідношення зорової та текстової частин та їх кількості визначається функціональною спрямованістю навчального матеріалу.

Система контролю знань у середовищі MS Power Point може бути організована як експрес-тест (для швидкого контролю навчального матеріалу) або через систему гіперпосилань (для організації самоконтролю під час роботи з презентацією як довідковою тезою).

Під час експрес-тестування можна відправляти тестові завдання в автоматичному режимі на обмежений час (залежно від складності питання) (задається при виборі параметрів анімації об'єкта). Відповіді учнів можуть бути записані на папері та проаналізовані вчителем після уроку.

Постійне використання презентацій підтверджує низку позитивних моментів, що виникають у процесі навчання української мови. Насамперед таке навчання призводить до усвідомленого засвоєння та закріплення знань учнями, що виявляється у підвищенні рівня знань з предмета.

При використанні мультимедійних презентацій при вивченні частин мови структура уроку не змінюється. Він збереже всі основні етапи, але змінить лише їхні часові характеристики.

Слід зазначити, що стадія мотивації у разі підвищується і несе пізнавальне навантаження. Це необхідна умова успішного навчання, адже без

інтересу до поповнення знань, без фантазії та емоцій немислима творча активність учня.

Місце використання мультимедійної презентації (або навіть окремого слайда) в уроці залежить від змісту цього уроку, мети, поставленої вчителем.

Найбільш ефективні методи використання електронної презентації:

1. Проведення презентацій у класі з поясненням нового матеріалу:

- попередньо створена презентація замінює класну дошку при поясненні нового матеріалу, щоб привернути увагу школярів до будь-яких ілюстрацій, даних, слів тощо.

2. Наочна демонстрація процесу:

- наочна демонстрація процесу (побудова схем, таблиць, карт тощо), що неможливо чи складно провести з допомогою плакатів чи дошки.

3. Презентація результатів індивідуальних та групових проєктів:

- підготовка школярів (індивідуально чи групі) до презентації доповіді;
- створення фотоальбомів у вигляді звітів про групу учнів, які проводять дослідження у рамках проєктної діяльності;

4. Спільне вивчення джерел інформації та матеріалів:

- спільне вивчення джерел інформації та матеріалів уроку.

5. Корекція та перевірка знань:

- проведення додаткових занять у комп'ютерному класі для відстаючих або учні, що були відсутні самостійно вивчають матеріал на основі презентацій;

- робота з системами тестування та тренажерами.

6. Як засіб емоційного полегшення:

- презентація використовується під час блокових занять [4, с. 14-15].

У додатку А нами представлено розробку презентації на тему «Словотвір» для учнів 6-го класу.

При вивченні способів словотвору можна використовувати ще такі інноваційні технології: ментальні мапи, скринкасти, програму LearningApps, програму Kahhot.

На сьогоднішній день багато вчителів знайомі з технологією розвитку критичного мислення та застосовують різні її прийоми у своїй діяльності. Одною із «нових» цікавих прийомів є ментальна карта (мапа розуму, інтелект-мапа).

Відомо, що мислення найефективніше тоді, коли використовують і праву, і ліву півкулі мозку. Саме на цьому ґрунтується робота мапи розуму. Візуалізація інформації – представлення інформації як графіків, діаграм, структурних схем, таблиць, карт тощо. Ментальні карти – це інструмент, що дозволяє ефективно структурувати інформацію; мислити, використовуючи весь свій творчий потенціал. З одного боку, вони допомагають мислити, з другого боку, розвивають мислення.

Ментальна карта – це свого роду інструмент, що дозволяє структурувати інформацію та мислити, використовуючи весь творчий потенціал. Ментальні карти – це думки, викладені на папері графічним способом.

Ментальна карта дозволяє структурувати дані для більш надійного запам'ятовування та легкого вилучення з пам'яті у разі потреби, тому цей метод можна використовувати для конспектування. Це думки, викладені на папері графічним способом. Ментальні карти є проміжною стадією між роздумами та перенесенням думок на папір.

Вивчивши теоретичну і методичну літературу на цю тему, можна зробити висновок, що ментальні карти використовують на уроках української мови.

На уроках будь-який вид розбору передбачає мотивування відповіді: від учня вимагається розгорнута, логічно обґрунтована, зв'язна відповідь, в якій дається опис мовного явища та обґрунтовується віднесення його до тієї чи іншої граматичної категорії [64, с. 428].

Вивчення теми «Словотвір» сприяє підвищенню загальної мовної культури дітей, розвиває їх мовлення, допомагає осмислити логічний зв'язок явищ мови.

Отже, необхідно розробити для учнів цікавий дидактичний матеріал, який:

- можна використовувати як підказку або шпаргалку;
- можна було б створити самостійно (тим самим виявити творчі здібності);
- було б цікаво застосовувати у навчальному процесі;
- містить всю інформацію.

Одним з варіантів такого матеріалу є ментальна карта на тему «Основні способи словотворення» (рис. 2.1.).

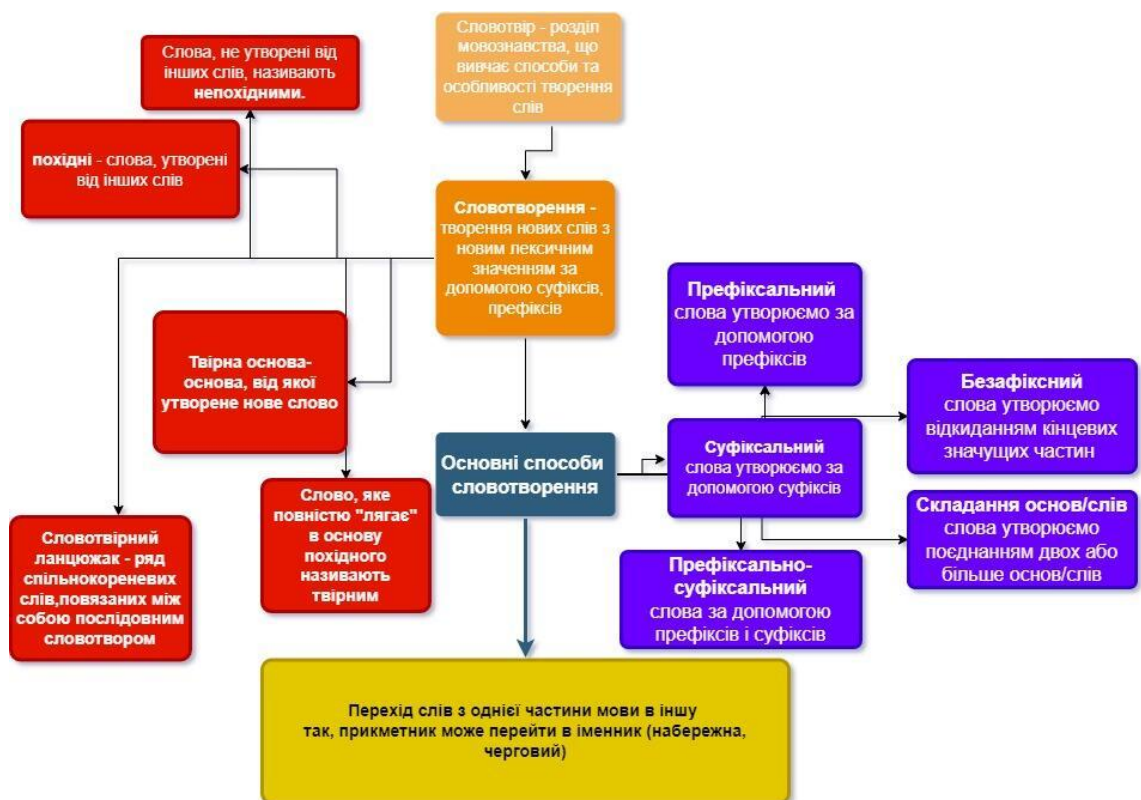

Рис. 2.1. Ментальна карта «Основні способи словотворення»

Методика роботи з карткою поділяється на три етапи.

1 етап – вчитель створює карту сам, наприклад. Учні розглядають карту, вчитель пояснює логіку, за якою побудовано карту, пояснює

зображення. Учні використовують карту на уроці (при роботі біля дошки, при виконанні граматичних завдань у диктантах, при самостійній роботі, виконуючи вправи) та вдома.

2 етап – вчитель пропонує дітям шаблон карти «Основні способи словотворення», учні вписують відсутні відомості про способи словотворення у прогалини (перепустки). Учні використовують карту на уроках та вдома.

3 етап – діти створюють карту самі на тему «Основні способи словотворення» [57, с. 202].

Можливості ментальної:

- використання як шпаргалки;
- використання на уроці при виконанні завдань;
- повернення до карти на наступних уроках, у наступному навчальному році при повторенні тем;
- можливість доповнення картки новими фактами.

Ще одним плюсом при роботі з таким видом ментальної карти можна назвати можливість роботи зі слабомотивованими учнями та у класах. Робота з такими учнями передбачає використання ігрових технологій (цікавість, наочність, образність), індивідуальний та диференційований підхід. Використання ментальної карти спрямоване саме на розвиток інтересу до предмета та ефективність навчання.

Властивості ментальних карток:

- Наочність. Усю проблему із її численними сторонами можна окинути одним поглядом.
- Привабливість. Хороша інтелект-карта має свою естетику, її розглядати не лише цікаво, а й приємно.
- Запам'ятовуваність. Завдяки роботі обох півкуль мозку, використанню образів та кольору інтелект-карта легко запам'ятовується.
- Своєчасність. Ментальна карта допомагає виявити нестачу інформації та зрозуміти, якої інформації не вистачає.

- Творчість. Інтелект-карта стимулює творчість, допомагає знайти нестандартні шляхи вирішення завдання.

- Можливість перегляду. Перегляд карт через деякий час допомагає засвоїти картину загалом, запам'ятати її, а також побачити нові ідеї [40, с. 195].

Переваги ментальних карт перед іншими методами:

- концентрація інформації на найважливіших моментах;
- візуально чіткі асоціації;
- покращення запам'ятовування.

Метод ментальних карт можна використовувати на різних типах та формах уроку:

- вивчення нового матеріалу;
- закріплення матеріалу;
- узагальнення матеріалу;
- написання доповіді, науково-дослідної роботи;
- підготовка проекту, презентації;
- нотування;
- конспектування.

Цей метод дає можливість вчителю:

- підвищувати мотивацію, якість знань, конкурентоспроможність учнів;
- розвивати предметні та комунікативні компетенції, творчі здібності;
- активізувати діяльність;
- виявляти причини когнітивних труднощів;
- коригувати знання учнів [33].

Процес візуалізації інформації для учнів (робота зі скринкастами) – необхідна складова дистанційного навчання учнів та індивідуалізоване доповнення навчальної діяльності при очній формі навчання.

Скринкаст – це відеоконтент із записом того, що відбувається на екрані комп'ютера, що супроводжується коментарями вчителя. При перегляді скринкасту в учнів одночасно задіяні зоровий, слуховий та моторний канали

сприйняття інформації [35, 18]. У режимі дистанційного формату навчання скринкаст корисний у роботі не тільки тому, що привертає увагу учнів, максимально зосереджених на запропонованому матеріалі, але й з урахуванням зручності форми: у будь-який момент можна зупинити відеоматеріал та переглядати його неодноразово. Учні, які були присутні на уроці з поважної причини (через хворобу, спортивні збори та ін.), зможуть самостійно освоїти матеріал в інший час і у зручному їм темпі (даний факт особливо важливий для дітей на домашньому навчанні). Скринкаст може бути використаний як альтернатива презентації для наповнення навчального курсу.

Скринкаст сприймається учнями як сучасна форма уявлення навчального матеріалу, що позитивно впливає на мотивацію. Скринкаст (як форму подачі матеріалу) доцільно використовувати у навчанні будь-якої дисципліни; дана форма подачі матеріалу може бути додатковою для освоєння дисципліни «Українська мова». Включення скринкасту як освітнього елемента в урок дозволяє зробити останній цікавим, оригінальним. Скринкаст може служити і альтернативою усних теоретичних повідомлень учнів (наприклад, як самостійна робота за запропонованим матеріалом учні (індивідуально або в групах) створюють свій скринкаст, який демонструють на уроці).

Звернемося до питання технології запису скринкасту, яка, на наш погляд, доступна кожному вчителю. По-перше, вчитель (або учень, що створює скринкаст) повинен визначитися з вибором програмного забезпечення (наприклад, Icescream Screen Recorder, Ezvid Video Maker, Atomi ActivePresenter та ін.) [62]. Під час створення скринкасту у вибраній програмі необхідно враховувати час тривалості відеоролика (від 5 до 20 хвилин), швидкість подачі інформації в аудіовізуальному потоці. По-друге, важливим чинником під час роботи над створенням скринкасту є відбір навчального матеріалу, використання наочності (підкреслення, виділення кольором, вставка картинок, таблиць, діаграм). По-третє, при створенні скринкасту

важливо звернути увагу на дикцію: коментарі повинні бути чіткими, логічними, мова – виразною (у скринкасті саме мова автора дозволяє керувати увагою слухачів, встановлювати з ними емоційний контакт) [67].

Основними критеріями та показниками успішно розробленого скринкасту є:

1. Доступність матеріалу для учнів. Показником даного критерію є демонстрація всіма учнями (кожного на певному рівні) освоєння матеріалу, що вчитель зможе відстежити з допомогою відповідей учнів.

2. Зацікавленість учнів в аудіовізуалізації інформації.

3. Кількість звернень учнів до даного матеріалу у процесі вивчення теми та підготовки до контрольної роботи. Показником є повторні звернення.

4. Задоволеність вчителем від виконаної роботи. Показником є робота учнів, їх мотивованість та зацікавленість у вивченні предмета [68].

У даний час вчителю надається широкий арсенал готових електронних освітніх ресурсів: електронні форми підручників, матеріали Мобільної електронної школи, електронної школи, електронної освітньої платформи ЛЕСТА та інших сучасних інноваційних освітніх майданчиків. На просторах Інтернету можна знайти безліч освітніх ресурсів, розміщених на різних сайтах. Однак не завжди ресурси, представлені в Інтернеті, задовольняють вчителів. Крім того, професія вчителя є творчою. Кожен вчитель подає той самий навчальний матеріал по-своєму, кожен вчитель має свої педагогічні знахідки. Тому у педагогів часто виникає потреба створення власних освітніх ресурсів, а для цього потрібні відповідні інструменти.

Існує велика кількість сервісів для створення різних інтерактивних вправ: тестів, кросвордів, вікторин, ребусів, ментальних карт тощо. Кожен із цих сервісів по-своєму цікавий і корисний. Конструктор для створення інтерактивних вправ LearningApps можна назвати універсальним. З його допомогою можна створювати найрізноманітніші інтерактивні вправи з різних предметів.

LearningApps.org є програмою Web 2 для підтримки навчання та процесу викладання за допомогою інтерактивних модулів. LearningApps.org дозволяє зручно та легко створювати електронні інтерактивні вправи. Широта можливостей, зручність навігації, простота в використанні. За бажання будь-який вчитель, який має самі мінімальні навички роботи з ІКТ, може створити свій ресурс – невелику вправу для пояснення нового матеріалу, для закріплення, тренінгу, контролю [66].

Самі творці сервісу – Центр Педагогічного коледжу інформатики освіти РН Верн у співпраці з університетом Майнц і Університет міста Ціттау/Герлиц – характеризують цей сервіс так: LearningApps.org є програмою Web 2 для підтримки навчання та процесу викладання за допомогою інтерактивних модулів.

Наявні модулі можуть бути безпосередньо включені в зміст навчання, а також їх можна змінювати або створювати в оперативному режимі. Метою є також збори інтерактивних блоків та можливість зробити їх загальнодоступним. Такі блоки (так звані додатки або вправи) не включені з цієї причини до жодних програм або конкретні сценарії. Вони мають свою цінність, а саме – інтерактивність..

На сайті представлено понад 30 різних інтерактивних видів вправ, 5 їх у формі гри для 2-4 учасників. Є українськомовна версія сайту. Усі завдання виконані в одному варіанті.

Сервіс LearningApps – це конструктор інтерактивних завдань для навчально-виховного процесу у різних режимах – «Пазли», «Знайди пару», «Знайди відповідності», «Встанови послідовність», «Вікторина з вибором правильної відповіді», «Кросворд» та інші. Основна ідея додатків полягає в тому, що учні можуть перевірити та закріпити свої знання у привабливій ігровій формі.

Приклад пазлу створеного на сервісі LearningApps на тему «Способи словотворення» подано на рис 2.2., де завданням для учнів є визначити спосіб словотворення слів.

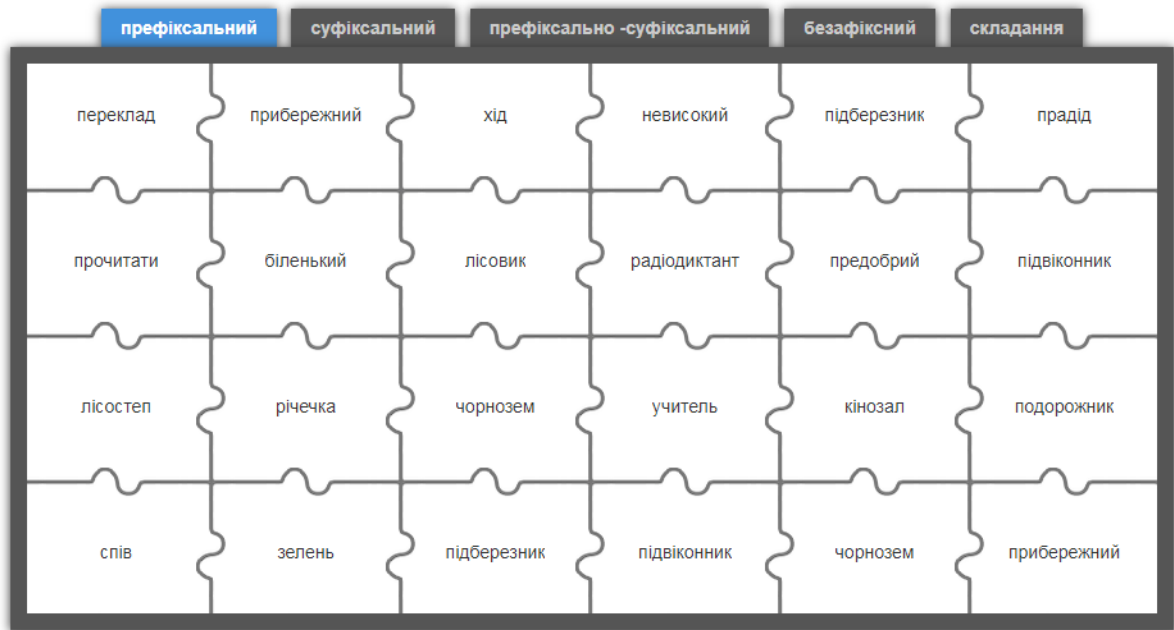

Рис. 2.2. Пазл «Способи словотворення»

Умовно всі різновиди інтерактивних модулів можна розділити на шаблони та інструменти.

Шаблони призначені для розробки вправ та ігор. Вони передбачають наявність завдань, умов виконання, правильних відповідей та чітко визначених дій із боку учня. Шаблони згруповані за структурно-функціональними ознаками:

- Знайти пару.
- Класифікація.
- Хронологічна лінійка.
- Простий порядок.
- Введення тексту.
- Сортування картинок.
- Вікторина з вибором правильної відповіді.
- Заповнити перепустки.

Інструменти використовуються для підготовки та застосування демонстраційного матеріалу, для організації взаємодії з учнями. У сервісі LearningApps.org є такі інструменти: що дозволяють готувати якісні

електронні наочні посібники, аудіо- та відеоматеріали, а також дистанційно спілкуватися з учнями:

- Блокнот – найпростіший текстовий редактор. Особливість у тому, що записи в ньому може робити лише автор програми. Інші можуть їх читати.

- Дошка оголошень – інструмент запису текстових нотаток та завантаження файлів з імітацією прикріплення канцелярськими кнопками до дошки. Працює просто, всі матеріали перетягуються мишею і закріплюються на віртуальній дошці в будь-якому місці та будь-якому порядку. Додавати їх можуть усі користувачі, видаляти – лише автор.

- Ментальна карта – простий у використанні та графічний редактор ментальних карт. Його можна застосовувати як для демонстрації заздалегідь складених карт, так і для складання ментальної картки на навчальному занятті.

- Аудіо- та відеоконтент – інструмент, що дозволяє не тільки завантажувати аудіо- та відеофайли, але й вбудовувати їх у програми. У сервісі LearningApps.org можна створювати програми, в яких потрібно відгадати музичний інструмент за звучанням, можна додати до відеоролика питання, на які учні мають відповісти після перегляду.

- Календар для складання розкладу у вигляді таблиці. Примітивний функціонал. Єдиний плюс: над календарем можна працювати спільно з іншими людьми, при цьому їм не потрібно реєструватись на LearningApps.

- Сітка додатків – інструмент створення колекції з кількох додатків.

- Чат для спілкування в мережі. Можна створити чат, надіслати посилання потрібним людям та спілкуватися з ними. Для підключення до чату реєстрація не потрібна.

Працює все безвідмовно, але українською мовою інтерфейс не перекладено.

- Голосування. Дозволяє проводити опитування: автор списку питань з кількома відповідями, у звіті побачить кількість голосів, відданих за той чи

інший варіант. Опитування можна провести серед користувачів LearningApps або зробити його загальнодоступним.

Перевага програм сервера LearningApps.org полягає і в тому, що учні можуть перевірити та закріпити свої знання у привабливі ігрові форми. Застосування сервісу LearningApps допомагає вирішувати освітні завдання уроку, активізує пізнавальну діяльність учнів, розвиває у них пізнавальний інтерес до навчального матеріалу [65].

Сервіс LearningApps має зрозумілий інтерфейс користувача на 20 мовах світу, для вибору потрібної мови необхідно у верхньому правому куті вибрати відповідний прапорець.

Важливо відзначити, що правильність виконання завдань перевіряється миттєво.

Перевагами сервісу LearningApps є:

1) учні можуть перевірити та закріпити свої знання в ігровій формі, що сприяє формуванню їх пізнавального інтересу до навчального предмета та підвищення навчальної мотивації;

2) сервіс має досить простий і зручний інтерфейс користувача, всі підказки щодо створення ресурсів розміщені в шаблонах вправ; створювати інтерактивні вправи за готовими шаблонами може як учитель, і учні;

3) за допомогою LearningApps можна створювати різні види інтерактивних вправ (вікторини, тести, кросворди, ігри і т. д.);

4) користуватися створеними вправами можна без реєстрації, оскільки вони перебувають у вільному доступі;

5) сервіс має приємний, спокійний дизайн [51, с. 12].

Використання інтерактивних вправ, створених з допомогою сервісу LearningApps, на уроках української мови при вивченні теми «Словотвір» дозволить забезпечити позитивну мотивацію навчання, раціонально організувати навчальний процес, вдосконалювати контроль знань, підвищити ефективність уроку.

Сучасне суспільство, ставши за останнє десятиліття інформаційним, тепер швидко стає мобільним. Все більш доступними та поширеними стають мобільні засоби зв'язку та мобільний Інтернет, і відповідно зростають можливості їх використання в освітніх цілях [65].

Технологія мобільного навчання (від англ. – mobile learning, m-learning) – це технологія використання мобільних сервісів, як відокремлено, так і в сукупності з іншими інформаційно-комунікаційними технологіями, незалежно від місця та часу. Це форма організації освітнього процесу, що передбачає наявність засобів мобільного зв'язку, таких як смартфон, планшет, ноутбук та мобільного Інтернету, які дають можливість доступу як педагогу, так і учню до освітніх ресурсів, використанню мобільних додатків, веб-сайтів, зв'язку з іншими користувачами. і т.д. Серед позитивних характеристик мобільної освіти можна назвати:

- вільний доступ до навчальних матеріалів у будь-якому місці та в будь-який час;
- можливість колективної роботи;
- підвищення інтересу та мотивації учнів до навчання;
- наочність подачі матеріалу, що супроводжується ілюстраціями та мультимедійними ефектами.

Сьогодні існує досить великий спектр Інтернет-сервісів, застосування яких допомагає педагогу не тільки урізноманітнити зміст заняття, а й діагностувати знання учнів під час уроків української мови у захоплюючій формі. Найбільш ефективною, на наш погляд, визначення рівня освоєння отриманих знань учнями є програма Kahoot.

Kahoot – інтернет-сервіс, розроблений для створення вікторин (квізів), дидактичних ігор та тестів. Учні можуть підключатися до сервісу з будь-якого пристрою, підключеного до мережі Інтернет: планшета, смартфона, комп'ютера тощо.

Здійснення підготовки та організації для роботи з сервісом Kahoot відбувається поетапно:

- визначення теми, продумування та запис відповідних питань для тесту;
- підбір супроводжуючих тест зображень;
- створення тесту;
- підключення учнів до проходження тесту за допомогою спеціального коду.

Сервіс Kahoot дозволяє створювати вікторини та тести як за готовим шаблоном, так і власні. Темп виконання завдання регулюється педагогом шляхом запровадження тимчасової межі до кожного запитання.

Робота з сервісом Kahoot відбувається в режимі реального часу, що дає можливість педагогу включити момент змагання і отримувати результати опитування, тестування одноразово. Використання цього сервісу може бути ефективним способом оригінального отримання зворотного зв'язку від учнів.

Однією з особливостей Kahoot є можливість дублювати та редагувати тести, що дозволяє педагогу заощадити багато часу. Крім вікторин (квіза) за допомогою Kahoot можна запускати дискусії, розпочавши обговорення з одного питання або провести опитування з кількох питань, а потім розпочати дебати.

Використання даної програми в освітньому процесі не тільки сприяють інтелектуальному і творчому розвитку учнів, вносить різноманітність у зміст заняття, створює сприятливу атмосферу, сприяють прискоренню процесу навчання, вирішує проблему мотивації учнів, а й є ефективним інструментом для активізації та закріплення знань.

Таким чином, застосування технологій мобільного навчання дозволяє підвищити ефективність освіти, індивідуалізувати процес навчання, збільшити привабливість освітніх послуг.

Дана платформа проста у використанні і має ряд деяких функцій, які роблять використання даного сервісу більш зручним:

- Створений Kahoot! зберігається у профілі, тому не важко відкрити його в будь-який момент, редагувати його або використовувати вже створені вікторини, що дозволяє заощадити час.

- Сайт містить багато вже готових тестів, які знаходяться у вільному доступі.

- Учні можуть виконувати завдання не лише індивідуально. Існує функція командної гри. Так, учні можуть об'єднуватись у групи та виконувати завдання разом, що особливо актуально при дистанційному навчанні, коли учні потребують спілкування з однолітками.

- Додаток, який учні можуть встановити собі на телефон, також містить безліч цікавих матеріалів. Власники цієї програми можуть кидати один одному виклики та брати участь у вікторинах на будь-які теми, змагаючись між собою.

- Перевагою сайту Kahoot! є можливість зберегти отримані результати для подальшого аналізу вчителем. Це дозволяє переглянути зміст та представлення навчального матеріалу, побачити моменти, що викликають найбільші труднощі, намітити подальший освітній маршрут.

- Вчитель має можливість зберегти всі результати учнів шляхом експорту до Excel-документу та збереженням його на свій комп'ютер або на Google Disk.

- Також у Kahoot! можна скористатися режимом Ghost mode, після проходження тесту можна його пройти ще раз, але з урахуванням результатів першого проходження, тим самим Kahoot! дозволяє виявити рівень знань учнів між першим запуском та всіма наступними.

Ключовими перевагами використання даного сервісу в навчанні української мови є створення спільного навчального середовища, яке за рахунок свого змагального характеру мотивує учнів на досягнення кращого результату, а також викликає інтерес до тестування їх знань, не викликає страх і хвилювання. Kahoot! дуже простий у освоєнні, тому може ефективно

використовуватися як інструмент формуючого оцінювання загального рівня володіння учнями дисципліни, що вивчається.

Таким чином, використання такого сервісу є зручним та простим способом для вчителя зробити урок цікавим, захоплюючим, різноманітним, підготовка до якого не забирає багато часу. Невід'ємною частиною освітнього процесу є контроль, однак у процесі дистанційного навчання виникла потреба у пошуку ефективних способів його проведення. Тестування, як один з видів контролю, має велику кількість переваг. Для проведення тестування пропонується використовувати платформу Kahoot! Під час роботи з платформою учні залучені до процесу, відзначають зручну форму роботи з гаджетами, інтерактивними елементами, що допомагає закріпити матеріал цікавим та захоплюючим для них способом, внести новизну до освітнього процесу. Kahoot – ефективний засіб на шляху досягнення мети заняття і всього навчання української мови [63].

Отже, сьогодні існує безліч способів інноваційного навчання, наприклад такі, як модульне навчання, електронно-інтерактивне навчання, проблемне навчання, дистанційне навчання, дослідницьке методичне навчання, метод проектів і т.д. Головною метою інноваційних технологій освіти є підготовка людини до життя в світі, що постійно змінюється. Метою інноваційної діяльності є якісна зміна особи учня порівняно з традиційною системою. Розвиток вміння мотивувати події, самостійно орієнтуватися в отриманій інформації, формування творчого нешаблонного мислення, розвиток дітей за рахунок максимального розкриття їх природних здібностей, використовуючи нові досягнення науки і практики, – основні цілі інноваційної діяльності.

РОЗДІЛ III. РОЗДІЛ III. Експериментальна перевірка ефективності методики вивчення словотвору у школі

3.1. Організація та проведення педагогічного експерименту під час вивчення способів словотвору на уроках української мови

З метою перевірки ефективності запропонованої методики вивчення способів словотвору: поєднання традиційних методик з ігровими та інноваційними, з метою формування пізнавального інтересу та мотивації до вивчення української мови, а саме способів словотвору, в основній школі нами був проведений педагогічний експеримент, який складався з трьох етапів.

На першому етапі (вересень, 2022 р.) на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження визначалась мета, предмет та завдання дослідження. Проводився констатувальний експеримент, завдання якого було вивчення і узагальнення досвіду проведення уроків української мови у 6 класі та визначення рівня сформованості пізнавального інтересу школярів. Було підготовлено науково-методичне забезпечення для формуючого експерименту.

На другому етапі (жовтень, 2022 р.) формувалась гіпотеза, визначались завдання дослідження, рекомендації для вчителів української мови щодо поєднання традиційних методик з ігровими та інтерактивними з метою підвищення пізнавального інтересу учнів у процесі навчання української мови, був проведений формувальний експеримент.

На третьому етапі (листопад 2022 р. - лютий 2023р.) здійснювалась систематизація і математична обробка результатів експерименту, узагальнювалися результати та формулювалися загальні висновки дослідження, літературно оформлявся текст магістерської роботи.

Гіпотеза дослідження: поєднання традиційних методик з ігровими та інтерактивними сприяє формуванню пізнавального інтересу та мотивації до вивчення української мови у основній школі.

Експериментальною базою дослідження був Делятинський ліцей №2 Делятинської селищної ради Івано-Франківської області. У педагогічному експерименті були задіяні учні 6-х класів.

З метою з'ясування ставлення учнів до традиційних, ігрових та інтерактивних технологій навчання на початку експерименту було здійснено анкетування 67 учнів 6-х класів (33 учні –6-А класу та 34 учні – 6-Б класу), що брали участь у педагогічному експерименті. Аналіз анкети поданий у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Ставлення учнів до використання традиційних, ігрових та інтерактивних технологій навчання на уроках української мови (на початок експерименту)

Запитання анкети	6 - А		6-Б	
	Так, %	Ні, %	Так, %	Ні, %
1. Чи подобається Вам використання ігор на уроках української мови?	100	-	100	-
2. Чи засвоюються нові знання після проведених ігор?	91	9	100	-
3. Чи розумієте ви поняття інтерактивні та мультимедійні технології на уроці?	91	9	100	-
4. Чи дозволяє мультимедійний матеріал дізнатись про наявність прогалин у ваших знаннях?	25	75	35	65
5. Чи дають можливість мультимедійні технології привчити вас до раціональної організації праці?	91	9	85	15

6. Чи можна за допомогою комп'ютера дати оцінку всім учням класу?	48	52	50	50
7. Чи краще засвоюються знання отримані у процесі мультимедійного навчання?	73	27	79	21
8. Чи дозволяють інтерактивні, мультимедійні технології швидше засвоїти навчальний матеріал, чим інші форми навчання?	82	18	97	3
9. Чи можна назвати уроки кращими на яких використовувались окрім традиційних вправ ігрові та інтерактивні технології?	91	9	100	-

На запитання «Чи подобається Вам використання ігор на уроках української мови?» всі учні 6-А та 6-Б класу відповіли 100%, що подобаються.

На друге запитання – «Чи засвоюються нові знання після проведених ігор?» 91% учнів 6-А класу відповів, що засвоюються, а учні 6-Б класу всі дали позитивну відповідь.

Відповідаючи на питання – «Чи розумієте ви поняття інтерактивні та мультимедійні технології на уроці?» – у 6-А класі схвальну відповідь дали 30 учнів, що складає 91%, тоді, як у 6-Б класі показник склав 100%.

На четверте запитання – «Чи дозволяє мультимедійний матеріал дізнатись про наявність прогалин у ваших знаннях?» – з числа учнів 6-А класу відповіли позитивно тільки 5 чоловік, що складає 25%; у 6-Б класі 12 учнів – 35%, решта учнів - 75% 6-А класу та 65% учнів 6-Б класу використовує інші додаткові джерела інформації для підготування домашніх завдань.

П'яте запитання «Чи дають можливість мультимедійні технології привчити вас до раціональної організації праці?»: 30 учнів 6-А класу – 91% та 29 учнів 6-Б класу – 85% дали позитивну відповідь.

Шосте запитання було такого змісту : «Чи можна за допомогою комп'ютера дати оцінку всім учням класу?»: майже половина опитаних – 16 учнів 6-А класу – 48 % та 17 учнів 6-Б класу – 50%, відповіли, що можна оцінити всіх учасників групи, інша частина відповіла, що неможна.

Сьоме запитання: «Чи краще засвоюються знання отримані у процесі мультимедійного навчання?». Позитивну відповідь у 6-А класі дали 24 учні – 73% учнів, а в 6-Б класі 27 учнів – 79%.

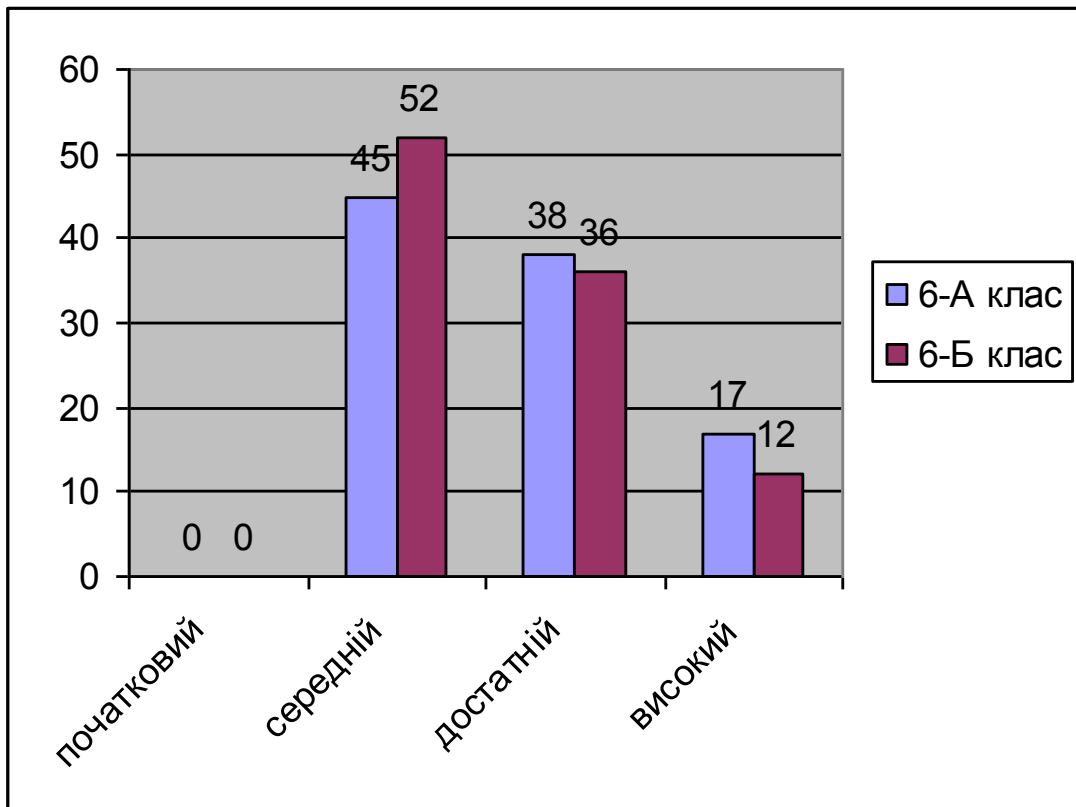
«Чи дозволяють мультимедійні технології швидше засвоїти навчальний матеріал, чим інші форми навчання?» (восьме запитання) – 27 учнів 6-А класу – 82% та 33 учні 6-Б класу – 97% відповіли – «так».

На останнє запитання : «Чи можна назвати уроки кращими на яких використовувались окрім традиційних вправ ігрові та інтерактивні технології?» – у 6-А класі схвальну відповідь дали 30 учнів, що складає 91%, тоді, як у 6-Б класі показник склав 100%.

Аналіз результатів анкетування учнів дав підстави вважати, що більшість учнів обох класів знають, і розуміють що таке ігрові та інтерактивні, а саме мультимедійні технології навчання. Переважна більшість дітей зацікавлені у тому, щоб в їхній школі проводилось більше уроків з використанням таких технологій, зокрема при вивченні української мови.

З метою максимальної вірогідності та надійності експериментальних результатів був з'ясований рівень початкових знань учнів 6-х класів на основі їх попереднього тематичного оцінювання з теми «Лексикологія. Фразеологія».

Результати розподілу учнів 6 – А та Б класів за рівнями навчальних досягнень на початок експерименту представлені на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Рівні навчальних досягнень учнів 6-А і 6-Б класу на початку експерименту

За результатами тематичного оцінювання клас з більш високим середнім балом (8,4) – 6-А клас був прийнятий за контрольний, а 6-Б – за експериментальний (8,2).

Основною умовою експерименту є те, що у експериментальному класі уроки з теми «Словотвір» проводилися з поєднанням традиційних, ігрових та інтерактивних технологій (жовтень, 2022 р.).

3.2. Обробка результатів формувального експерименту та їх аналіз

З метою перевірки ефективності запропонованої методики було проведено зріз знань після вивчення способів словотвору учнями 6-х класів. Наведемо показники рівнів навчальних досягнень учнів протягом формувального експерименту у вигляді діаграми (рис.3.2).

Аналіз діаграми (рис. 3.2) дає підстави констатувати такі результати формувального експерименту.

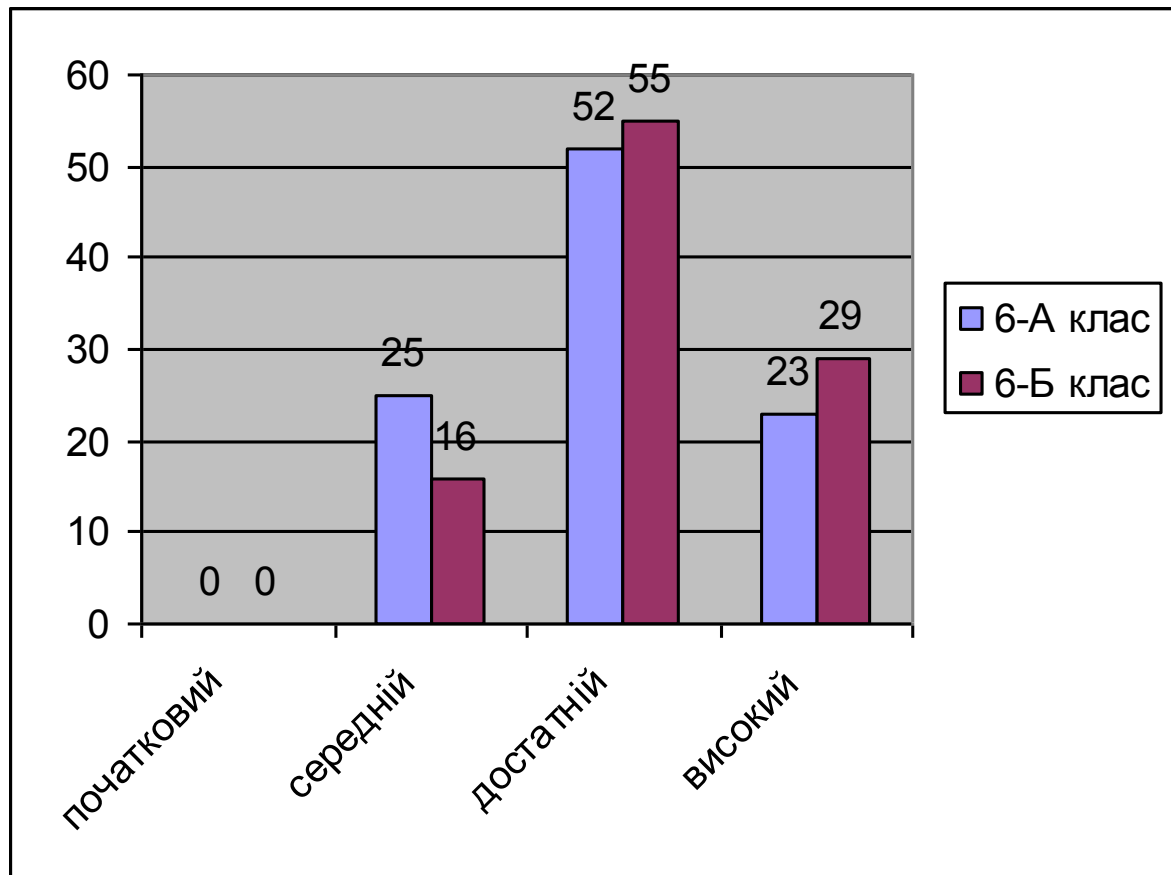

Рис. 3.2. Динаміка навчальних досягнень учнів

У експериментальному класі кількість учнів, які мають середній рівень навчальних досягнень помітно знижується – від 52% до 16%. У контрольному класі цей показник також поступово зменшується – від 45% до 25%.

На достатньому рівні позитивні зміни відбуваються як в учнів контрольного, так і експериментального класів.

Найпомітніший вплив експериментальної методики спостерігається на високому рівні навчальних досягнень. Як видно з рис. 3.2., кількість учнів експериментального класу на даному рівні зростає з 12 до 29%. У контрольному класі цей показник за час експерименту не зазнав значних змін – від 17% до 23%.

Результати дослідження свідчать про ефективність запропонованої методики вивчення способів словотвору.

Форми контролю в педагогічному експерименті представлені, перш за все, тематичними оцінюваннями, які мали за мету оцінювання навчальних досягнень учнів та моніторинг процесу засвоєння учнями понять. При відборі тематичних завдань враховувалися вимоги чинних програм до засвоєння учнями основних понять.

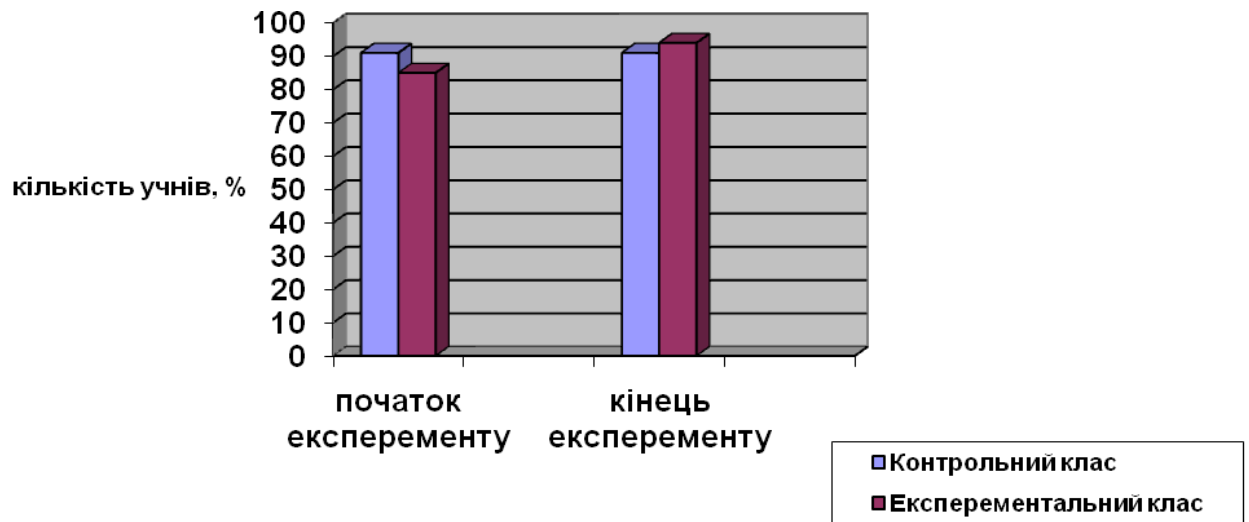
Дослідження засвідчило, що зростає рівень навчальних досягнень учнів (з 6 до 9 балів в експериментальному класі та з 6,5 до 8 балів – у контрольному).

Таким чином, результати формувального експерименту підтверджують ефективність проведеного педагогічного дослідження. Вони засвідчили, що застосування поєднання традиційних методик з ігровими та інтерактивними сприяє формуванню пізнавального інтересу та мотивації до вивчення української мови у основній школі і є ефективним.

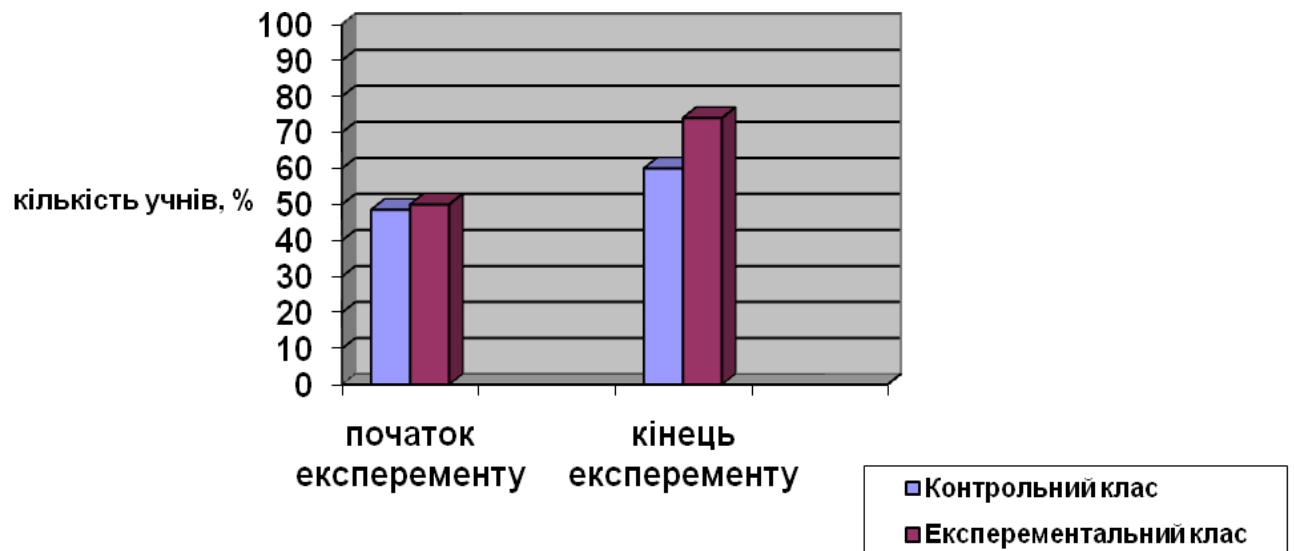
Після закінчення експерименту було проведено повторне анкетування учнів стосовно ставлення їх до застосування традиційних, ігрових та інтерактивних технологій під час вивчення української мови. Результати анкетування свідчать, що в учнів експериментального класу зріс інтерес до вивчення української мови.

На четверте питання: «Чи дозволяє мультимедійний матеріал дізнатись про наявність прогалин у ваших знаннях?» всі учні експериментального класу (100%) відповіли позитивно.

Також змінились відповіді на 5 і 6 питання, що видно з діаграм на рис. 3.3. та 3.4.:

Рис. 3.3. Результати відповідей учнів на запитання «Чи дають можливість мультимедійні технології привчити вас до раціональної організації праці?»

Рис. 3.6. Результати відповідей учнів на запитання «Чи можна за допомогою мультимедійних технологій дати оцінку всім учням класу?»

Таким чином, результати формувального експерименту підтверджують гіпотезу проведеного педагогічного дослідження. Вони також засвідчили, що застосування традиційних методик в поєднанні з ігровими та інтерактивними під час вивчення способів словотвору у 6 класі можна вважати ефективним.

ВИСНОВКИ

Спосіб словотвору – це шлях, спосіб словотворення, під час якого твірна основа перетворюється на похідне слово, напр.: *осво-єнн-я* ← *осво-їти*.

В українській мові розрізняється близько двадцяти способів словотворення, які групуються за різними ознаками. Традиційна класифікація ґрунтується на характері словотворчих засобів, на їхньому зв'язку з тією чи іншою областю мовної структури, з тим чи іншим рівнем мови. Зазвичай розрізняють чотири «основні» способи словотворення: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний і лексико-семантичний. Іноді в рамках морфологічного способу словотворення виокремлюють фонетико-морфологічне, або безафіксне, словотворення.

Вивчення теми «Словотвір» відбувається у 6 класі, хоча матеріал систематично повторюється під час вивчення різних частин мови, де вивчаються способи їх словотворення. У 6 класі вивчаються основні способи словотвору: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксальний (утинання префіксів, суфіксів і закінчень від твірного слова).

Уроки української мови можуть бути максимально або мінімально насичені роздумами про слово, його походження, будову, процеси утворення, адже без цього неможливе справжнє знання мови, правильне використання її в практичних цілях, коректне слововживання і, зрештою, навіть використання багатьох форм словозміни.

Практично найбільш доцільним видається протиставлення видів роботи, що виконуються на готовому матеріалі, і створення мовленнєвого матеріалу. Вправи на готовому матеріалі зазвичай бувають аналітичними, репродуктивними, класифікаційними (вони сприяють з'ясуванню мовних явищ). Вправи, що вимагають створення мовленнєвого матеріалу, завжди синтетичні, продуктивні, мовленнєві (докомунікативні), комунікативні, лінгвістичні та мовленнєві, ситуативно-мовленнєві, комплексні та диференційовані.

Під час вивчення теми насамперед роблять акцент на вправах, що сприяють засвоєнню та запам'ятовуванню правила, а потім – на відпрацюванні навичок. Створені нами лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи є досить ефективними, бо показують, що в текстах різних стилів трапляються слова з новими лексичними значеннями та слова з новими смисловими відтінками, що допомагає відрізнити їх одне від одного залежно від мовленнєвої ситуації.

Гра – найбільш доступний для дітей вид діяльності, спосіб переробки вражень і знань, отриманих від навколишнього світу. Дидактичні ігри відіграють особливу роль у навчанні школярів. Дидактичні ігри дають змогу розвивати такі процеси, як увага та пам'ять. Ігрові завдання мають позитивний вплив на розвиток кмітливості та спритності.

Використання ігрової діяльності та цікавих завдань під час вивчення морфологічного способу словотворення дає змогу піднести навчальний матеріал у доступній, цікавій, яскравій та образній формі, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, викликає в учнів інтерес до навчання, формує пізнавальні компетенції.

Однією з глобальних характеристик нашого часу є затвердження інноваційного способу розвитку як домінувального. Інновація – це нововведення, що породжує процес динамічного розвитку. Інноваційні педагогічні технології – це технології, які за інтеграції в освітній процес дозволяють досягати цілей альтернативними методами, зберігаючи при цьому досягнення вітчизняної педагогіки та психології, а також допомагають повною мірою реалізувати закладені в них потенційні можливості.

Використання мультимедійних технологій для вчителів відкриває нові можливості у викладанні української мови. Їх застосування під час уроків – це нові технічні засоби, а й нові форми і методи навчання, новий підхід до навчального процесу.

Робота над завданнями, запропонованими в підручнику, має чергуватися із цікавими іграми, вправами, мультимедійними технологіями,

щоб студенти могли легко наводити самостійно підібрані приклади слів, демонструючи тим самим практичне освоєння матеріалу.

З метою перевірки ефективності запропонованої методики вивчення способів словотвору: поєднання традиційних методик з ігровими та інноваційними, з метою формування пізнавального інтересу та мотивації до вивчення української мови, а саме способів словотвору, у основній школі нами був проведений педагогічний експеримент, який складався з трьох етапів.

На першому етапі (вересень, 2022 р.) на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження визначалась мета, предмет та завдання дослідження. Проводився констатувальний експеримент, завдання якого було вивчення і узагальнення досвіду проведення уроків української мови у 6 класі та визначення рівня сформованості пізнавального інтересу школярів. Було підготовлено науково-методичне забезпечення для формувального експерименту.

На другому етапі (жовтень, 2022 р.) формувалась гіпотеза, визначались завдання дослідження, рекомендації для вчителів української мови щодо поєднання традиційних методик з ігровими та інтерактивними з метою підвищення пізнавального інтересу учнів у процесі навчання української мови, був проведений формуючий експеримент.

На третьому етапі (листопад 2022 р. - лютий 2023р.) здійснювалась систематизація і математична обробка результатів експерименту, узагальнювалися результати та формулювалися загальні висновки дослідження, літературно оформлявся текст магістерської роботи.

Результати формувального експерименту підтверджують гіпотезу проведеного педагогічного дослідження. Вони також засвідчили, що застосування традиційних методик в поєднанні з ігровими та інтерактивними під час вивчення способів словотвору у 6 класі можна вважати ефективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвська В.М., Олефіренко Н.В. Мультимедійні технології у початковій ланці освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. №2 (16). URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.
2. Басюк Т. М., Жежнич П. І. Методи та засоби мультимедійних інформаційних систем: навчальний посібник. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. 428 с.
3. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. Посібник. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
4. Безуглова І. В. Сучасні інтерактивні технології навчання. *Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика*. 2012. С. 13–16.
5. Вахрушева Т. Ю. Інтерактивні технології навчання як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності. *Нові технології навчання*. Київ, 2007. Вип. 47. С. 64–69.
6. Візників В. А. Нові технології освіти: Питання термінології. Київ, Педагогіка, 1993. 78 с.
7. Голубцова І. А. Впровадження інтерактивних технологій. *Організація навчально-виховного процесу*. 2007. № 9. С. 159–174.
8. Гончаров С. М., Білецький А. А., Губницька О. М. Форми, методи і організація навчального процесу: навч.-метод. посібник. Рівне: НУВГТТ, 2007. 184 с.
9. Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови. Харків: Основа, 2012. 171 с.
10. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова : Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : [навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.]. КИЇВ : Вища школа, 1999. 207с.
11. Грещук Василь, Грещук Оксана. Словотвір і текст : монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2022. 223 с.
12. Гуржій А. М., Лапінський В. В. Взаємозв'язок інформатизації

суспільства й системи освіти. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. №8 (128), 2015. С. 29-34.

13. Дементієвська Н. П., Морзе Н. В. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів. *Інформаційні технології і засоби навчання: Зб. наук. праць* / За ред. В. Ю.Бикова, Ю. О.Жука. Київ: Атака, 2005. С.76–95.

14. Дідук-Ступ'як Г. І. Методика викладання української мови: методичні рекомендації для студ. філол. фак. вишів України. Тернопіль : [ТНПУ], 2012. 104 с.

15. Дидактичні та інтелектуальні ігри на уроках української мови. [Упоряд. О.Д. Доміна]. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 88 с.

16. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл; Берд. держ. пед. ун-т, Ін-т філології. Київ : ЦУЛ, 2008. 386 с.

17. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. [4-е вид.]. Київ : Вища школа, 1972. 402 с.

18. Жорник О. Використання дидактичних ігор у навчанні. *Рідна школа*. 2000. №4. С. 63-64.

19. Жорник О. Формування пізнавальної активності учнів у процесі спільної ігрової діяльності. *Рідна школа*. 2000. №1. С.26-28.

20. Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів. Київ : Освіта України, 2006. 528 с.

21. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ, 2000. 350 с.

22. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць. Київ : Наук. думка, 1990. 156 с.

23. Карпіловська Є. А. Формальне варіювання суфіксів у сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 35–43.

24. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ : УкрНДІПСК, 1998. 162 с.

25. Коберник Г. Інтерактивні технології навчання – ефективний засіб формування основ життєвої компетентності молодшого школяра на уроці. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/pseh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/24/visnuk_7.pdf
26. Когут А. Інтерактивні технології навчання. *Рідна школа*. 2007. № 10. С. 75–77.
27. Комліченко О. О., Цветкова О. М. Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. 2013. Вип. 3(4). С. 178–186.
28. Корінев А. Д. Сучасні технології. Київ: Інітіа, 2005. 452 с.
29. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
30. Кузьмінська О. Забезпечення умов набуття професійної компетентності педагогів в умовах інформаційного суспільства. *Нова педагогічна думка*. №2. Рівне, 2010. С. 107-111.
31. Куріпта В.І. Навчальні ігри на уроках української мови. Харків: Вид.група «Основа»: «Тріада», 2008. 160с.
32. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів. Київ: Основа, 1990. 255 с.
33. Литвиненко О. В. Особливості використання ментальних карт в навчальному процесі. *Обласна науково-практична інтернет-конференція «XII Хмурівські читання»*. URL: <http://timso.koippo.kr.ua/hmura12/2016/10/16/lytvynenko-olha-valentyivna-osoblyvostivukorystannya-mentalnyh-kart-v-navchalnomu-protsesi>.
34. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах. За ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
35. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Київ :Освіта, 1999. 360 с.
36. Морзе Н. В. Як навчати вчителів, щоб комп'ютерні технології перестали бути дивом у навчанні? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2010. №6. С. 10–14.

37. Нова українська школа: poradnik dla vchytel'ya / za zag. red. N. M. B'ib'ik. Ky'iv : L'itera LTD, 2018. S.57.
38. Ogi'enko O. Osoblyvosti dydaktychnoi hry v navchal'nomu protsesi shkoly. (Shema igor – imitatsiyni: operatsiynno-rol'ovi ta dilovi). *Pedagogika i psykholohiya*. 1996. № 4. S. 102-110.
39. Oksentyuk N. V. Mozhlyvosti zastosuвання mental'nykh kart u navchal'nomu protsesi. *Tekhnologii navchannya : naukovo-metodychnyy zbirnyk*, Rivne : NUVGP, Vypusk 15, 2015. S.194-208.
40. Olynyk I. S., Ivanenko V. K., Rozhilo L. P., Skoryk O. S. Metodika vykladannya ukra'yn's'koi movy v seredn'iy shkoli. Ky'iv : Vysha shkola, 1989. 296 s.
41. Osvitni tekhnologii: Navch.-metod, posib. Ky'iv: A.S.K., 2001. 256 s.
42. Ostapenko N. M., Symonenko T. V., Rudenko V. M. Tekhnologiya suchasnoho uroku ridnoi movy : navch. posibnyk. Ky'iv : VЦ «Akademiya», 2012. 248 s.
43. Padalko O. V. Suchasnyy урок: interaktyvni tekhnologii navchannya. *Zavuchy. Use dlya roboty*. 2015. № 7/8. S. 14–17.
44. Pentilyuk M. I., Okunevych T. G. Metodika navchannya ukra'yn's'koi movy u tablytshyakh i shemakh : navchal'nyy posibnyk. Ky'iv : Lenvit, 2006. 134 s.
45. Pentilyuk M. I., Okunevych T. G. Suchasnyy урок ukra'yn's'koi movy. Kharkiv : Vid. grupa «Osнова», 2007. 176 s.
46. Pekhota O., Kiktenko A., Lyubars'ka O. Osvitni tekhnologii : navch.-metod, posib. Ky'iv: Vydavnytstvo A.S.K., 2002. 255s.
47. Plysko K. Teoriya i metodika navchannya ukra'yn's'koi movy v seredn'iy shkoli. Kharkiv : XDPU, 2001. 115 s.
48. Plyushch M. Ya. Slovo tvorennya ta vivchennya yoho v shkoli : [posib. dlya vchyt.]. [vid. 2-e, pererobl.]. Ky'iv : Rad. shkola, 1985. 127 s.
49. Pometun I. O. Suchasnyy урок. Interaktyvni tekhnologii navchannya: nauk.-metod. posibnyk. Ky'iv : Vydavnytstvo A.S.K., 2004. 192 s.

50. Руденко-Моргун О. І. Комп'ютерні технології як нова форма навчання. *Іноземні мови в школі*. 2014. № 2. С. 12.
51. Сербенська О. Викладання української мови в контексті сучасних вимог. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 1998. № 4. С. 120–125.
52. Сервіси для створення дидактичних матеріалів. URL: <http://ow.ly/ZS5x9>
53. Словотвір сучасної української літературної мови / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.
54. Соколова С. О. Формально-семантичне варіювання префіксів і проблема єдності слова. *Мовознавство*. 2002. № 5. С. 32–37.
55. Солодовник А. О. Maind-mapping як інструмент організації самостійної роботи. *Інформаційні технології в освіті*. Херсонський державний університет, № 12, 2012. С. 201-205.
56. Сучасна українська літературна мова : підручник / [за ред. А. П. Грищенка]. 3-тє вид., допов. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
57. Сучасна українська літературна мова : підручник / За ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 1994. 416 с.
58. Сучасна українська мова : підручник / За ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 1997. 399 с.
59. УКРАЇНСЬКА МОВА 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
60. Устиченко О. Р., Гудошник О. В. Скринкастинг як інструмент комп'ютерно-опосередкованих комунікацій URL: https://www.researchgate.net/publication/342530071_Skrinkasting_ak_instrument_komp'uterno-oposeredkovanih_komunikacij/link/5ef9f7e6a6fdcc4ca43a4383/download
61. Царев Р.Ю. Применение Kahoot! при геймификации в образовании *International Journal of Advanced Studies*. 2017. № 1 С. 9-17. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=29965734>

62. Farrand P., Fearzana H., Hennessy E., The efficacy of the “mindmap” study technique, *Medical Education*, Issue 36, 2002. p.p. 426-431.
63. The Use of Screencasting in Higher Education: A Case Study /J. Abdija, T. Ahmad, M. S. Nordin (eds.). Singapore : Partridge Publishing, 2018. 116 p.
64. Ruffini M. Screencasting to Engage Learning. URL: <https://er.educause.edu/articles/2012/11/screencastingto-engage-learning>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклад презентації

Основні способи словотворення

“Способи словотворення” МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

Назва способу словотворення	Як утворено слова	Приклади
ПРЕФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ	За допомогою префіксів	При-нести - нести
СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ	За допомогою суфіксів	Зим-ов-ий - зима
ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ	Дозволяє створювати слова одночасним додаванням до твірної основи словотворчого префікса і суфікса	При-піч-ок - піч
БЕЗАФІКСНИЙ СПОСІБ	Відкиданням префіксів, суфіксів, закінчень (тобто афіксів)	Переклад – переклад-ати
ОСНОВОСКЛАДАННЯ	Прякому дві і більше основ поєднуються в одне слово	Сніг-о-пад – сніг, падає

НЕМОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

- * При неморфологічних способах творення утворення нового слова відбувається:
- * 1) через злиття цілого словосполучення; (цього дня - сьогодні, добра ніч - добраніч);
- * 2) через набуття ним нового значення: корінь (у рослин) - корінь (у математиці); супутник (людина) - супутник (літальний апарат);
- * 3) шляхом переходу однієї частини мови в іншу: завідуючий, операційна, кругом, відпочиваючий.

Способи словотворення

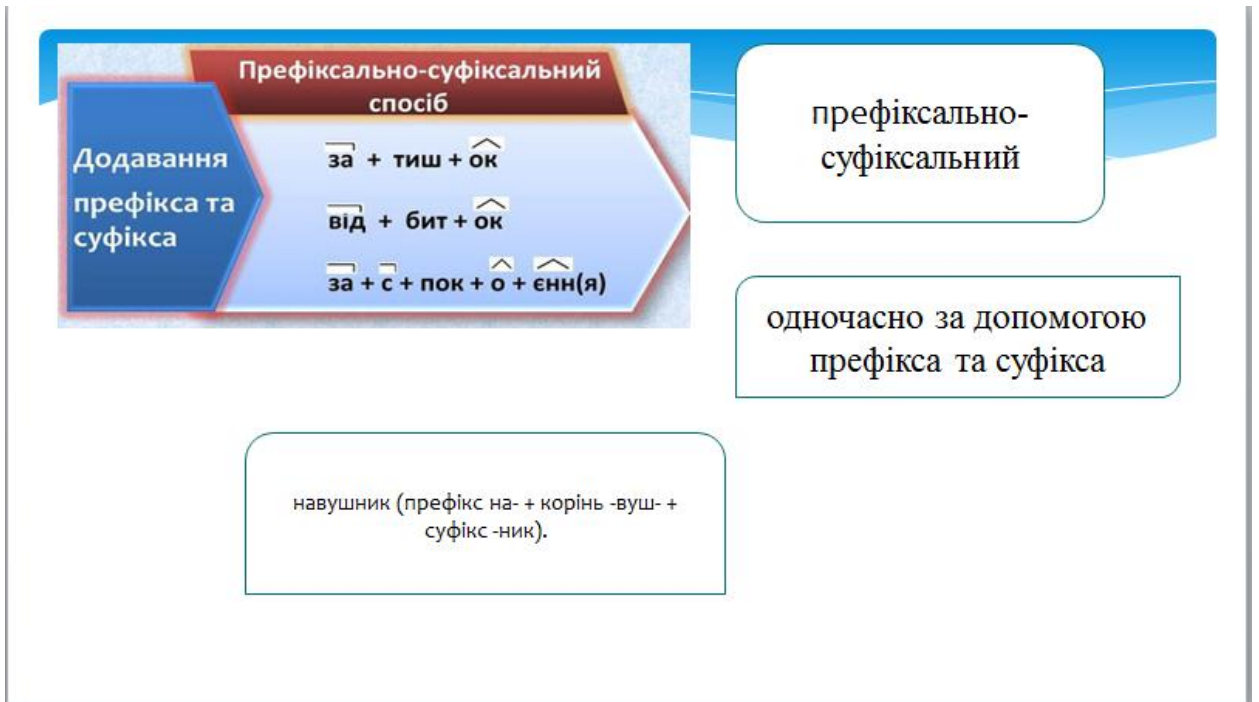
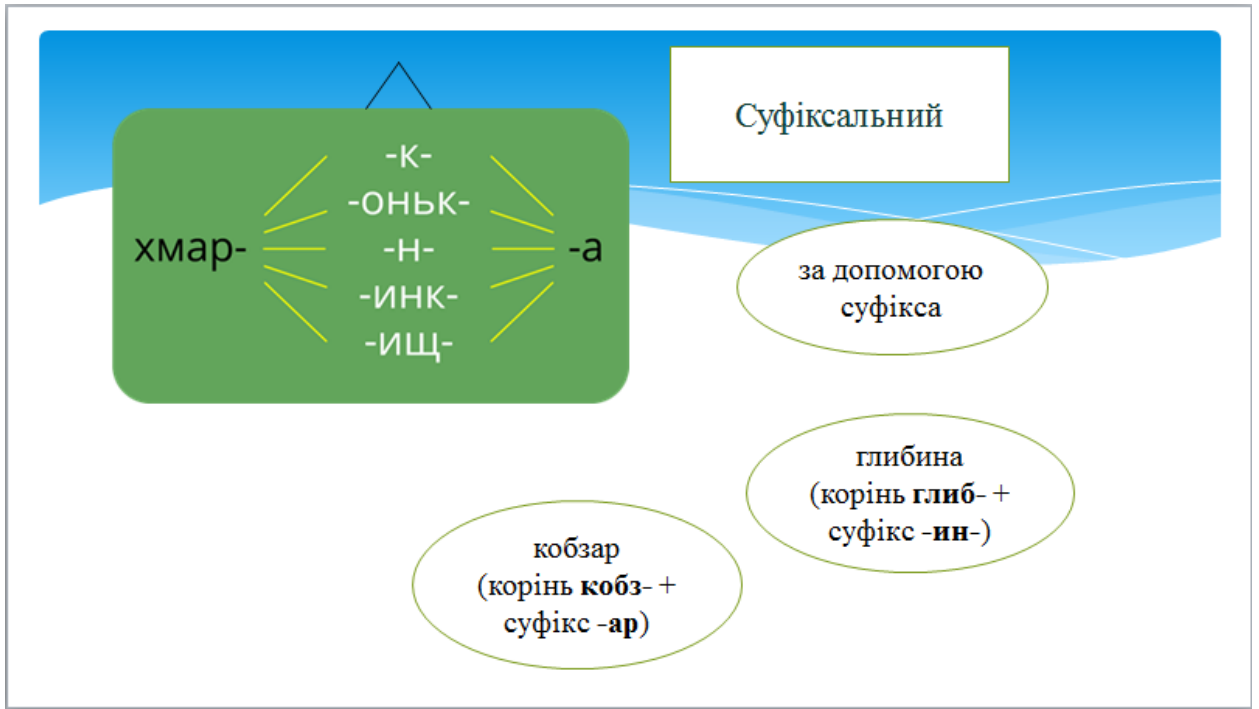
Префіксальний

ПРЕФІКС
У-, В-, НА-, ДО-, ПІД-, ПО-, З-, С-,
ПРИ-, ПРЕ-, ПРІ-, РОЗ-, БЕЗ-,
ВІД-, ПРО-, ЗА-, УВІ-, ВИ-, ЗІ-,
ЗА-, ДО-, ВІД-, ПІД-

за допомогою префікса

недруг (префікс **не-** +
корінь **друг**)

праща (префікс **пра-** +
корінь **дід**)

Безафіксний

відкиданням суфіксів

Перехід
(від **переходити**; вигін
(від **виганяти**).

Спосіб четвертий

Безафіксний

спосіб творення слів шляхом відкидання афіксів

Наприклад:

юний	➔	ЮНЬ
співати	➔	СПІВ
обкатати	➔	ОБКАТ
молодий	➔	МОЛОДЬ
підписати	➔	ПІДПИС

Спосіб п'ятий

Постфіксальний

спосіб творення слів шляхом приєднання постфіксів

Наприклад:

утирати	➔	утирати ^{ся}
подай	➔	подай- ^{бо}
хто	➔	хто- ^{небудь}
напиши	➔	напиши- ^{но}

Спосіб шостий**Складання слів та основ****Основоскладання**

романський і германський → романо-германський

радіо, маяк → радіомаяк

вільно думати → вільнодумствувати

хліб і сіль → хліб-сіль

воду возити → водовоз

Спосіб сьомий**Складання скорочених основ**

Наприклад:

військовий **комісаріат** → військ**комат**

господарський **розрахунок** → госпр**розрахунок**

Організація **Об'єднаних** **Націй** → **ООН**

дорожньо-**транспортна** **пригода** → **ДТП**

засоби **масової** **інформації** → **ЗМІ**

Спосіб восьмий

Перехід однієї частини мови в іншу

Наприклад

приголосний (який?) звук → спрощення (чого?) приголосних
 знаходиться (де?) всередині → в середині хати
пахне весною (імен.) → їздити весною (присл.)
 минуле життя (прик.) → історичне минуле (імен.)
підійти до дому (ім. з приймен.) → прийти додому (присл.)

Спосіб дев'ятий

Злиття сполучень слів

Наприклад:

в один раз → воднораз

мало відомий → маловідомий

після завтра → післязавтра

пустий цвіт → пустоцвіт

Зверни увагу!

Слова творяться від твірної основи, а не безпосередньо від кореня.

Наприклад: водяний → водянистий
(а не вода → водянистий)

Зверни увагу!

Слід розрізняти розбір за будовою та словотвірний розбір.

Пережиток □

Пережиток ← пережити

Перехід з однієї частини мови в іншу:**Запропоновані слова розподіли за групами відповідно до способів їх творення.**

Українець, хникати, вербиченька, патріотизм, жнивувати, білолиций/місяць/, танцюрист, лісостеп, чернозем, майбутнє, вічнозелений, Олександра, кума, принести, безграмотний, підкладка, облом, обмін, підкуп, юнь, блакить, по-приятельськи, зарубіжний, перекотиполе, напередодні, втівогоса.

Префіксальний:

Суфіксальний:

Префіксально-суфіксальний:

Безафіксний:

Складання: